

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

1991/58

CES

CENTRUM
VOOR
ECONOMISCHE
STUDIEN

E. VAN EVENSTRAAT 2b
B-3000 LEUVEN

**GOLFOORLOG :
GEOPOLITIEK, PETROLEUM EN ISLAM**

**Louis BAECK
Bruno VAN ROMPUY**

KATHOLIEKE
UNIVERSITEIT
LEUVEN
DEPARTEMENT
ECONOMIE

maart 1991

00851
- 58 -

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE LEUVEN

DEPARTEMENT ECONOMIE

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

1991/58

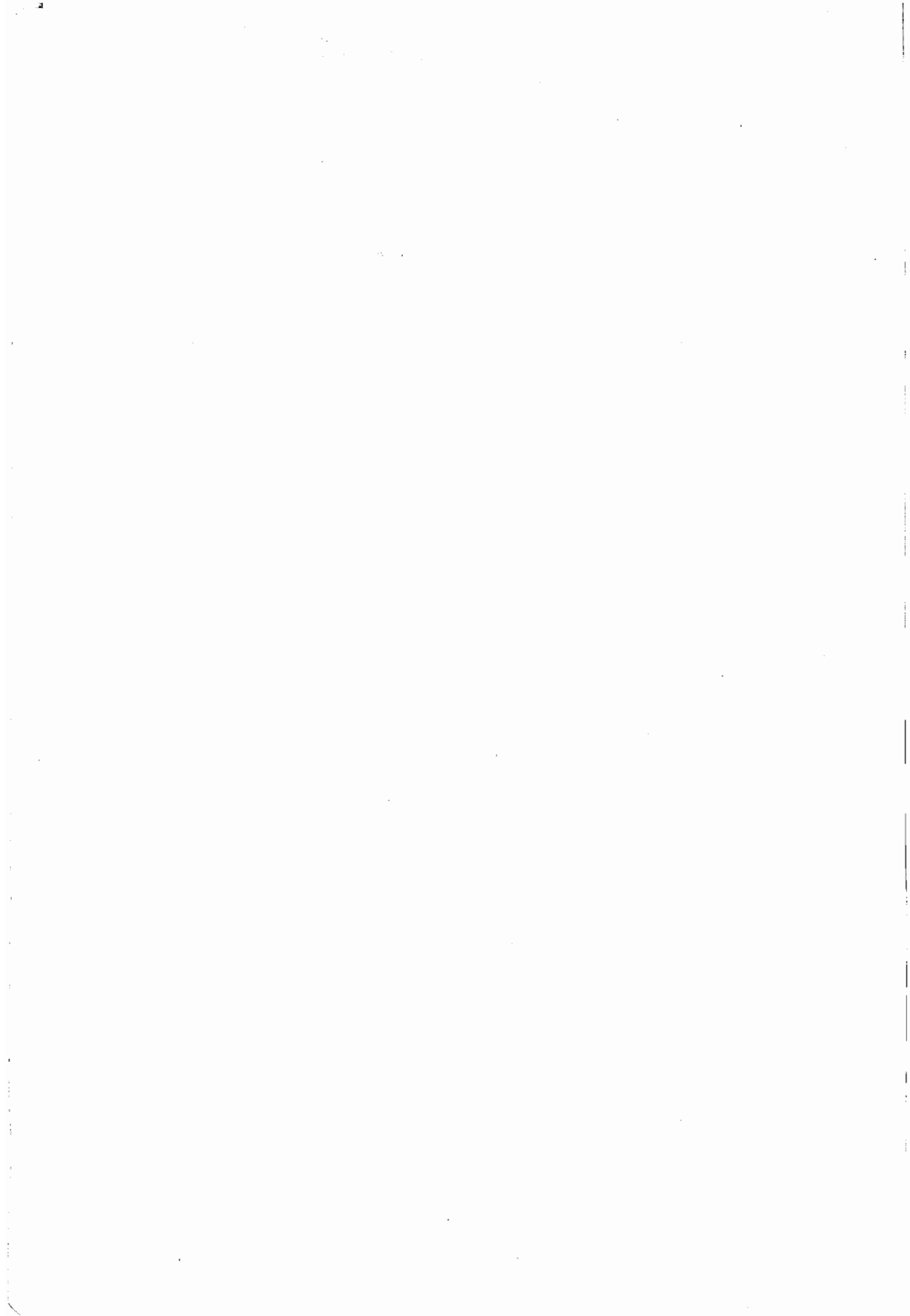
K.U. LEUVEN
CENTRUM VOOR ECONOMISCHE STUDIE
Naamsestraat 69 - B-3000 LEUVEN
Tel. (016) 32.67.25
Fax (016) 32.67.96
BTW BE 419.052.173

**GOLFOORLOG :
GEOPOLITIEK, PETROLEUM EN ISLAM**

Louis BAECK
Bruno VAN ROMPUY

maart 1991

D/1991/2020/07

Inhoud

Voorwoord

- I. Historisch overzicht
- II. Socio-economisch en politiek profiel
- III. De petroleumeconomie : 1950-1990
 - 1. De evolutie
 - 2. De herstructurering van de markt : 1983-1991
 - 3. De evolutie van produktie en verbruik : 1985-1989
- IV. Het Golfconflict : een economische en financiële schokgolf
 - 1. Probleemformulering
 - 2. De oliegevoeligheid van de kapitaalmarkten
 - 3. Oliestrategie voor de jaren negentig
 - 4. De conjuncturele gevolgen
- V. Ontwikkeling, verwestelijking en islam
 - 1. De culturele herbronning
 - 2. De Middenoosterse ontwikkelingsdynamiek
- VI. Besluit

Voorwoord

Bij het uitbreken van een oorlog vallen niet alleen doden. Ook de objectiviteit behoort tot de eerste slachtoffers. In onze mediatieke wereld manipuleren de georganiseerde opiniemakers de geest van een massa mensen met geïdealiseerde beeldvorming alhier en met beeldverminking aldaar. Langs deze kant van de wereld krijgt onze publieke opinie wel overvloedige belichting van de westerse standpunten. Nieuw is wel dat het legercommando zelf het monopolie van de beeldvorming voor zich houdt en het nieuws direct rond de wereld zendt. De perceptie van de andere zijde komt minder uit de doeken. De bombastische propaganda van Bagdad was nog werkelijkheidsvreemder.

Twee eeuwen geleden, verkondigde de dichter Goethe met een vleugje ironie, dat in dergelijke situatie "Wahrheit und Dichtung" nog moeilijk zijn te onderscheiden.

Onze studie brengt een situatieschets van enkele probleemvelden die in de conventionele analyses minder aan bod komen. In de hoofdstroom van de westerse opinie wordt het Midden-Oosten gezien als een warrig stel ontwikkelingslanden, waarvan enkele van geostrategisch belang zijn wegens hun enorme reserve aan goedkope aardolie.

Sinds de jaren zeventig is de islamitische wereld evenwel aan een intensieve culturele herbronning toe op basis van eigen historische en religieuze tradities. Voor de achterban van deze islamitische beweging komt het Westen over als een arrogante opeiser van hun rijkdom en als bezoedelaar van hun culturele integriteit. Aldus overstijgt de Golfoorlog de geopolitieke dimensie en kondigt een conflict aan tussen de beschavingen van de islam en van het Westen.

Gelijktijdig hiermede voltrekt zich in de Sovjetunie een kentering die tot de ontwrichting van de unie kan leiden. Ons continent staat, internationaal gezien, voor een dubbele uitdaging : creatief inspelen op beide schokgolven in het geopolitieke krachtenveld.

I. HISTORISCH OVERZICHT

Gezien vanuit Europa vormen de omwentelingen in de Sovjetunie en het Midden-Oosten schokkende gebeurtenissen die meer zijn dan louter geografische randverschijnselen. Zij zullen allebei diepe voren trekken in het geopolitieke krachtenveld van ons continent. De interne woelingen op ideologisch en politiek vlak, alsook de heropleving van het nationalisme der republieken en de hieruit volgende broosheid van de sovjetfederatie, de crisis van de economie en de financiële schuldenpositie tegenover het Westen, maakten deze militaire kolos tijdelijk vleugellam naar buiten toe. In het kielzog van de socio-politieke woeling, met verlies van status en slagvaardigheid van de Sovjetunie in het internationale krachtenveld, werpen de beklivingskrachten nu een dam op tegen de stroming naar hervorming. De toekomst zal uitwijzen hoe deze strijd verder zal evolueren.

Voor Europa is de omschakeling van ons denken en handelen naar samenwerking gericht op haalbare ontwikkelingsprojecten, een positievere uitdaging dan de vroegere confrontatie¹. Deze samenwerking zou nochtans vlug ontsporen, indien we er vanuit gaan dat de ontgoocheling met het communisme, de sovjetburgers omschakelt tot kritiekloze discipelen van het westers economisch bestel. In het Europees deel van de Sovjetunie zal de slavische cultuur alvast haar eigen socio-economische opties doen gelden. Het streven naar onafhankelijkheid van steeds meer republieken ontredert het machtscentrum van het Kremlin. De uitbreiding van het Golfconflict naar militaire actie, met vernielende bombardementen op de vroegere bondgenoot Irak, bood aan de Sovjetunie een welkome gelegenheid om zich te reaffirmeren als grote mogendheid op het internationale forum. Deze diplomatieke bemiddelingsrol was tevens een lift voor het prestige van Gorbatsjov.

In het Midden-Oosten stond de wieg van onze beschaving. In het antieke cultuurgebied van de vruchtbare sikkels ontsproten de drie godsdiensten van het boek: het jodendom met de bijbel, het christendom met het evangelie en de islam met de koran. Hun historisch traject is zeer verschillend verlopen. De oudste belijdenis, met name het

¹ Voor meer details hierover zie: L. Baeck, "De jaren '90: een Europees decennium" in *Leuvense Economische Standpunten* nr. 53, Leuven 1990.

jodendom, is bij het begin van onze jaartelling, na een mislukte opstand tegen Rome, overal uitgewaaierd als een godsdienst in de diaspora. In de getto's van Centraal-Europa ontloek de messianistische droom van de terugkeer naar het thuisland, *Eretz Israël*. De holocaust van de jaren veertig gaf deze droom morele steun vanwege de geallieerden. Na de tweede wereldoorlog gaat de sionistische droom van de joden uit Centraal-Europa in vervulling. Juist voor het vertrek van de Engelse kolonisator uit Palestina, werd een deel van het land ingeruimd voor de joden, onder de naam Israël. Met de taaie inzet van pioniers en op basis van een coöperatief systeem (*kibbutzim*) hebben de immigranten het land zeer vlug ontwikkeld. Hierin werden ze sterk gesteund door hun geloofsgenoten uit de Verenigde Staten. Israël groeide uit tot een nucleair gewapende bondgenoot van de Verenigde Staten en kon ook in Europa op ruime sympathie rekenen.

Voor de Palestijnen en voor gans de Arabische wereld was Israël een doorn in het vlees. De (mislukte) militaire expedities van de Arabische nabuurlanden hadden enkel tot gevolg dat Israël als vergelding zijn grondgebied gestadig heeft uitgebreid met inpalming van Cisjordanië, Gaza en Oost-Jeruzalem. Vanuit het Westen kwam tegen deze inpalming weinig protest, en zeker geen actie; zelfs al druiste dit in tegen de internationale rechtsnormen. De recente regeringsvorming door Itzhak Shamir met de radicaal anti-palestijnse Likoudpartij, blokkeert elke vorm van onderhandeling en verscherpt het repressieve beleid in de bezette gebieden. Om de aanwezigheid van Israël ook symbolisch te legitimeren, heeft de regering Shamir de naam van de bezette gebieden omgedoopt tot de antieke Hebreeuwse naamgeving: Samaria en Judea².

De territoriale expansie van Israël had voor gevolg dat vele Palestijnen, gedwongen of uit eigen wil, uitweken naar het buitenland. Voor de belichting van het demografisch aspect van het probleem hebben we de geografische spreiding van de Palestijnen becijferd, zoals die blijkt in het begin van 1990: in Israël 700.000, in Cisjordanië 1.050.000, in de Gazastrook 525.000, in Jordanië 1.150.000, in Libanon 490.000, in Koeweit 300.000, in Syrië 230.000, in Saoedi-Arabië 140.000, in de rest van de Arabische landen 180.000, in de rest van de wereld 290.000. Een groot aantal Palestijnen werd ondergebracht in vluchtelingenkampen, waarin velen een groot deel van hun leven hebben doorgebracht. De Palestijnen die in kampen leven zijn als volgt verdeeld: 101.000 in Cisjordanië, 263.000 in Gaza, 213.000 in Jordanië, 148.000 in Libanon en 77.800 in Syrië.

² Voor evaluatie van deze expansie vanuit strategisch oogpunt, zie: A. Dieckoff, *Les espaces d'Israel*, Parijs, 1987.

Sinds jaren strijden hun milities, aangevoerd door Yasser Arafat (*El Fatah*) en andere splintergroepen, soms met weinig kieskeurige middelen, voor een eigen thuisland. Sinds 1987 heeft zich in Cisjordanië, Gaza en in de Arabische wijk van Jerusalem een interne verzetsbeweging ontpopt, met name de *Intifada*. De confrontatie tussen de bezettingsmacht en tussen de geradicaliseerde autochtonen geeft regelmatige aanleiding tot bloedvergieten langs beide kanten. Hierbij zijn de universitaire centra van Bir Zeit en El Najah uitgegroeid tot intellectuele en politieke broeinesten, waarin de Palestijnse studerende jeugd en haar professoren het verzet van de *Intifada* intellectueel legitimeren en moreel ondersteunen³. Het Palestijns vraagstuk verdient een oplossing.

De tweede godsdienst van het boek, het christendom, had aanvankelijk een moeilijke en trage start. Maar toen het Romeinse Rijk was uitgeblust, begon het zijn historisch traject. Het Griekse christendom verwekte het Byzantijnse Rijk, en stootte vanaf de negende eeuw door naar de Oekraïne en Rusland. De Latijnse tak werd de bakermat van de westerse beschaving die, na een eeuwenlange strijd, ontwikkeling en kolonisatie, hegemoniaal werd. Op basis van de wetenschappelijke en economische innovaties, gestimuleerd door de krachten van de achttiende-eeuwse Verlichting, nam het Westen de modernisering en de verwestelijking van de wereld op zich. Gezien vanuit het orthodoxe jodendom en de islam, komt het westerse traject over als een sterk gesecculariseerde beschaving.

In de zevende eeuw ontwierp de derde godsdienst ontsproten in de antieke vruchtbare sikkel (de islam), na een bliksemsnelle doorbraak naar het Oosten zowel als naar het Westen, een schitterende beschaving. In de periode van onze laat-middeleeuwen had deze beschaving haar beste krachten uitgeput, waarbij achtereenvolgens Aziatische veroveraars zoals Mongolen, Seldjoeken, Mammeloecken en Turken het initiatief overnamen. In de Kaukasus en in het zuiden van Azië (Samarkand, de Moghuls in India) kwam de islamcultuur nog eens tot hoge bloei. Maar na de achttiende eeuw ging zij ook in Azië over tot stagnatie.

Als grenselgebied naar India en Indo-China stond het Ottomaanse Rijk onder de militaire druk van Groot-Brittannië en van Frankrijk. Toen op het einde van de eerste wereldoorlog dit zieke rijk ineenstortte, verdeelden deze mogendheden het mandaat in opgesplitste invloedsferen. Egypte, Irak, Jordanië, Palestina en de Golfstaten kwamen

³ Voor een historische analyse van het Palestijns vraagstuk, zie : K. Nakhleh & E. Zareik, *The Sociology of the Palestinians*, Londen, 1980 en A. Giardina, *La Palestine : histoire d'une terre*, Parijs, 1990.

onder Engelse regie en Frankrijk nam Syrië en Libanon onder de vleugels. In Iran veroverde een militair aanvoerder (Reza Kahn, de vader van de laatste Sjah) de macht en vestigde de Pahlavi-dynastie. Het Arabisch schiereiland werd ingepalmd door de Saoedi-dynastie en in 1932 uitgeroepen als onafhankelijk Saoedi-Arabië. Irak kreeg een eigen koningshuis in 1930 en Egypte in 1936; maar de Engelsen bleven er zeer invloedrijk.

Op het einde van de tweede wereldoorlog en vooral erna, trokken de westerse mogendheden zich geleidelijk terug, gedwongen door nationalistische stromingen: uit Libanon (1943), uit Jordanië (1946), uit Syrië (1946), uit Koeweit (1961), uit Qatar, Bahrein, Oman en de Verenigde Arabische Emiraten (1971).

In het kielzog van de dekolonisatie volgen de jonge staten op ideologisch en politiek vlak een verschillend ontwikkelingstraject:

1. In Egypte, Syrië en Irak komen bewindselites aan de macht, die een min of meer seculariserende en socialiserende moderniseringskoers volgen, waarvan het Nasserisme het prototype vormt.
2. In de traditionele monarchieën (Saoedi-Arabië, Koeweit en de emiraten van de Perzische Golf) ontwikkelt zich een conservatieve sheikislam op tribale basis.
3. In Iran vormt zich een liberale burgerij steunend op de kapitalistische strategie van het Westen, die in haar hoogbloei op groeiend verzet stuit van de sjii'tische clerus.
4. In Libanon ontstaat zich een bij het Westen aanleunend eedgenootschap van Zwitsers type tussen de onderscheiden belijdenissen: Maronieten, Grieks-orthodoxen, Grieks-katholieken, Armeense christenen, sjii'ten, sunnitische moslims en Druzen.

De onvruchtbare veldtochten van Nasser en van zijn Syrische en Iraakse coalitiepartners, de intocht van Israël in Cisjordanië, Gaza en de Arabische wijk van Jeruzalem (1967) en later in Zuid-Libanon (1982), laden het Middenoosters kruitvat op met conflictstof. De ontwrichting van Libanon door de Syrische bezetting van Beiroet, alsook de daaropvolgende confessionele strijd (1976) en terreur, transformeert de regio weldra tot een onontwarbaar kluwen. De petroleumrente, met voor sommige staten fabuleuze rijkdom volgend op de olieprijsliften na 1973, wordt voor het Midden-Oosten een zegen maar ook een vloek. De groeiende welvaarts kloof tussen enkele oliestaten en de rest, alsmede de moderniseringsdrift en de bewapeningswedloop van sommige regimes, hebben de interne en de geopolitieke conflicten nog aangescherpt, en de lont gevaarlijk dicht bij het kruitvat geplaatst.

In Iran, waar de verwestelijking gefinancierd met de petroleumrente in stroomversnelling kwam, organiseerde de sjii'tische clerus een culturele revolutie (1978-1979). De Sjah verdween van het toneel en een theocratisch regime nam de macht over. Hieropvolgend (1980) lanceerde Saddam Hoessein een militair offensief tegen de islamitische revolutie van Khomeiny in naam van het socialiserend en seculariserend ontwikkelingsmodel dat hij voorstond. Hierin werd de dictator financieel en militair gesteund door het Westen. Ook de Golfstaten en Saoedi-Arabië (*wahabbistische islam*) vreesden het sjii'tisch messianisme van Khomeiny en stimuleerden de voordien vermalledijde marxist. Maar de theocratie van Iran toonde zich slagvaardiger dan verwacht. Tijdens de achtjarige strijd bouwde Irak een reusachtig arsenaal op onder regie van een niets ontziende dictator.

Deze eerste Golfoorlog onttaardde in een uitzichtsloos bloedbad. Volgens cijfergegevens van het *International Peace Research Institute* importeerde Irak in het decennium 1980-89 wapens voor een som van 80 miljard dollar. De Sovjetunie was koploper in deze wapenlevering, gevolgd door Frankrijk en Groot-Brittannië. De berekeningen van IPRI tonen aan dat daarenboven nog voor een 30 miljard dollar militaire technische bijstand en infrastructuurwerken werden geleverd door hogergenoemde en andere westerse landen, de Sovjetunie en China⁴.

Na het wapenbestand met Iran, eiste Saddam Hoessein kwijtschelding van zijn zogenaamde "bloedschuld" aangegaan bij de olierijke woestijnlanden. Tevens stond hij erop dat de Verenigde Emiraten, Koeweit en Saoedi-Arabië de stroom van hun oliekransen zouden matigen, wat de petroleumprijs zou opliften en zijn eigen export van aardolie zou opwaarderen. Maar deze gaven verstek en de gewelddenaar wierp zich op Koeweit. Toen zijn geopolitieke blunder een massale, anti-Iraakse coalitie in het gelid bracht, aangevoerd door de Verenigde Staten, profileerde Saddam Hoessein zich plots onder een nieuwe gedaante. Hij promoveerde zich als leidsman van het islamitisch *réveil* en van rechtshersteller in het Palestijns conflict. Zoals een herboren Saladdin (het toeval wil dat hij in hetzelfde stadje geboren is als deze middeleeuwse, legendarische strijdersfiguur tegen het Westen) verklaarde Saddam Hoessein de *jihad* aan het Westen en aan de corrupte monarchieën van de regio.

Door deze symbolische doelverschuiving van de strijd kon hij bij de islamitische massa van het Midden-Oosten en van de Maghreb een beduidende achterban mobiliseren. Het

⁴ In de periode 1985-89 bedroegen de jaarlijkse uitgaven voor bewapening 13.570 miljoen \$ in Saoedi-Arabië, 8.690 miljoen \$ in Iran, 5.640 miljoen \$ in Egypte, *International Institute for Strategic Studies*, London, 1990.

oorlogscnflict nam een andere wending waarbij de geopolitieke en economische gegevens in de knoop kwamen met een ruimere dimensie, met name deze van de opgekropte frustraties van de islamcultuur tegenover het Westen.

II. SOCIO-ECONOMISCH EN POLITIEK PROFIEL

Inzake demografisch gewicht zijn de landen van het Midden-Oosten zeer ongelijk. Tegenover de meest volkrijke naties zoals Egypte en Iran, staan de woestijnstaten met lage aantallen alsook met weinig inwoners per vierkante kilometer. Op demografisch vlak bezetten Irak en Syrië een tussenpositie. De regio vertoont een bevolkingsdynamiek karakteristiek voor ontwikkelingslanden : snel dalende sterftcijfers, gekoppeld aan trager afbrokkelende geboortecijfers. Dit resulteert in snel groeiende aantallen en in een jonge bevolkingspiramide.

In 1950 stierf 25 % van de jongeren vóór de leeftijd van 15 jaar en 43 % van de volwassenen vóór 65 jaar. In 1990 waren deze percentages gedaald tot respectievelijk 8 % en 27 %. Op het eind van de jaren tachtig was de bevolkingspiramide van het Midden-Oosten als volgt opgebouwd : 49,9 % jongeren van boorling tot 15 jaar ; 50,6 % in de leeftijdsklasse van 16 tot 65 en 3,5 % ouder dan 65 jaar. Er is zowat overal een intense verstedelijking op gang gekomen. In de volkrijkste staten zijn grootsteden uitgegroeid zoals Caïro met 9,3 miljoen inwoners, Teheran met 6,2 miljoen en Bagdad met 4,8 miljoen. Maar ook de secundaire steden groeien overal snel aan. De kernen van de steden worden omringd met uitgestrekte, gammele woonwijken. Hierin huizen massa's van ontwortelde, uit het platteland toegevloede inwijkelingen, in onhygiënische en sociaal gezien vaak miserabele omstandigheden. Een belangrijk deel van de voorstedelijke bevolking komt niet aan regelmatige tewerkstelling. De frustratie met de voor hen niet renderende modernisering kweekt ongenoegen. De heersende malaise wordt door de radicale islambeweging afgeladen op het Westen.

In de woestijnstaten met geringe autochtone bevolking heeft de petroleumwinning het tekort aan werkrachten gecompenseerd door een aanwerving van buitenlandse gastarbeid. Aanvankelijk waren de gastarbeiders afkomstig uit Arabische nabuurlanden zoals Egypte, Jordanië, Soedan, Jemen ; alsook vele Palestijnen. Na 1980 werden daarenboven Aziaten (uit India, Pakistan, Filippijnen, Sri Lanka) aangetrokken, met het gevolg dat de Aziatische groep nu de helft van de gastarbeid vormt. In Saoedi-Arabië verbleven tevens 45.000 Amerikaanse werkrachten, technici en hun familie. *In de*

dunbevolkte oliestaten is de gastarbeidersgroep talrijker geworden dan de autochtone bevolking. De gastarbeid in percent van de totale bevolking bedroeg in 1990 : 67 % in Qatar, 65 % in de Verenigde Arabische Emiraten, 60 % in Koeweit, 45 % in Saoedi-Arabië, 42 % in Libië en 40 % in Oman. Tijdens de periode 1987-1990 werden als jaarlijks gemiddelde volgende bedragen aan de uitheemse werkkrachten uitbetaald : door Saoedi-Arabië 5.200 miljoen \$, door Koeweit 1.044 miljoen \$, door Oman 906 miljoen \$, door Libië 775 miljoen \$ en door Bahrein 410 miljoen \$.

Deze heterocliete samenstelling van de bevolking waarbij de economische produktie sterk afhankelijk is van immigrantenarbeid, geeft aanleiding tot rassendiscriminatie en de daaruit volgende socio-economische spanningen tussen geprivilegieerde inlanders en tussen uitheemse arbeiders. Voor de socio-politieke stabiliteit is dit niet zo bevorderlijk. De grenzen van de recente emiraten en sheikdommen werden in sommige gevallen nogal willekeurig getrokken, vaak ook in het belang van de uittredende kolonisator. Vooral in het afbakenen van de Golfstaten en van Koeweit (sommige zijn niet meer dan lilliput-staatjes) hebben de uittredende Britten weinig historische verbeelding en veel eigenbelang aan de dag gelegd⁵.

De gastarbeid schept een latente spanning voor de huidige regimes indien een te groot aantal immigranten uit probleemrijke nabuurlanden overkomen, zoals voor de Palestijnen en Jemenieten het geval is. De emiraten hebben dan ook gekozen voor een vervanging door Aziatische werkkrachten⁶.

Tot in het begin van de jaren vijftig waren Egypte, Irak en Syrië enigszins ingedommelde ontwikkelingslanden, waarin de militaire *junta's* de macht overnamen van de door de kolonisator geïnstalleerde monarchieën. Op politiek vlak stond natievorming prioritair, d.w.z. het aaneensmeden van de verschillende etnieën, van religieuze minderheden en van culturen, op basis van een intens Arabisch nationalisme.

⁵ De grenzen van het in 1961 onafhankelijk verklaarde Koeweit werden van bij de aanvang door Irak betwist. De kuststrook Um Qasr, alsmede de eilanden Warba en Bubiyan blokkeren de uitbouw van een beduidende Iraakse haven in de Perzische Golf. Voor een Iraakse visie op dit grensgeschil, zie *The Thruth about Kuwait*, Ministerieel Logboek, Bagdad, 1971 ; voor de visie van Koeweit zie : *Journal of the Gulf and Arabian Peninsula Studies*, Kuwait University, n° 4, 1975. Aanvankelijk kwam de al-Sabah-dynastie over als een vorm van "verlicht" despotisme volgens het model van de Iraanse Sjah. In 1986 begingen ze evenwel een politieke blunder door het ontluikende parlementair bestel zonder meer af te schaffen. De oppositie week uit naar het buitenland, wat een politieke schaduw bracht over de woetijnstaat.

⁶ N. Shah & S. al-Qudsi, "The Changing Characteristics of Migrant Workers in Kuwait" in *International Journal of Middle Eastern Studies*, 1989.

In de Iraakse provincie Kirkoeck en Mossoel leven 4,5 miljoen Koerden en 400.000 Turkmenen. De overige Koerden wonen in Turkije 3,8 miljoen, in Iran 3,6 miljoen, in Syrië 800.000 en in de Sovjetunie 200.000. Het juiste aantal is moeilijk te becijferen. Een deel leidt nog een half-nomaden bestaan en velen onder hen schuwen de officiële volkstellingen. De regimes van Turkije, van Iran en vooral ook van Irak hebben de Koerden vervolgd en een niet gering getal vermoord. Op het vlak van de religieuze belijdenis heeft Irak 55 % sji'ieten, 40 % belijden de sunnitische islam en de overige bevolking bekent zich als christelijke minderheid (Chaldeaanse, Grieks-orthodoxe en Nestoriaanse). De Iraakse minister van Buitenlandse Zaken, Tarek Aziz, is een christen.

In Syrië behoort de president Hafez al-Assad tot de Alawitische minderheid (11 %) in een sunnitische meerderheid (75 %) met andere minderheidsgroepen zoals Druzen (3 %), alsook Syrische christenen, Nestorianen (allen samen 10 %). In Egypte leven 8 % Kopten en in het zuiden van het land vormen de Nubiërs een beduidende minderheid.

In deze complexe staten kozen de bewindslieden voor een geseculariseerd staatsmodel (scheiding van religie en staatsordening) en voor een autoritair socialisme met Arabisch, nationalistische overtonen⁷. Op economisch vlak nam de overheid de teugels strak in handen, met absolute prioriteit voor industrialisatie en met verwaarlozing van de landbouw en de veeteelt. Het gevolg was een oncontroleerbare rurale exodus naar de steden die hiertoe niet waren uitgerust.

Inzake scholing van de massa heeft het Nasserisme, alsmede de Baath-partij van Irak en Syrië, een positieve bijdrage geleverd. Maar voor veel gediplomeerden bleef een passende tewerkstelling uit, zodat een niet onbelangrijke afvloeit van talent naar het buitenland volgde. Een deel van de intellectuele werklozen zijn ontgoocheld met de modernisering die voor hen geen echte ontwikkelingskansen brengt. De islamitische beweging, met de belofte van authentieke ontwikkeling op basis van eigen traditie, bekoort hen.

⁷ Van de drie Arabische nationalistes was Gamal Nasser ongetwijfeld de meest charismatische. Hij begon als "Derde-Wereld-populist" met insnjidende hervormingsplannen, waarbij de nationalisatie van het Suez-kanaal hem in de Arabische wereld een onbetwiste populariteit bezorgde. Maar het regime verzonk weldra in wanbeheer en de *raïs* ontpopte zich als een autocraat, die voor Egypte alleszins geen welvaartseieren legde. In Syrië en in Irak evolueerde de machtsstrijd naar de top volgens een bloediger patroon in een serie van moorddadige complotten. Voor een bevattelijke, historische belichting, zie: P. Vatikiotis, *Nasser and his Generation*, Londen, 1978; N. Van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, Londen, 1979; E. Penrose, *Iraq: International Relations and National Development*, Londen, 1978.

De cijfers van tabel 1 tonen aan dat van de drie genoemde socialiserende regimes Irak de beste resultaten haalt inzake gemiddeld inkomen ; gevolgd door Syrië met een nog lager gemiddeld welvaartspeil voor Egypte.

In Irak is het procentueel aandeel van de petroleumnijverheid, zoals in de overige oliestaten, zeer aanzienlijk in het totaal van de industrie. De landbouw (inclus de veeteelt) heeft 41 % van de actieve bevolking nodig om slechts 12 % van het nationaal produkt voort te brengen. Deze wanverhouding wijst op een beduidend lager welvaartspeil van de rurale bevolking. Dit is een resultaat van het overdreven industrie-centrisme in het ontwikkelingsbeleid. In Syrië en in Egypte liggen de verhoudingen iets beter.

In Iran, na Egypte de meest volkrijke republiek, heeft het sjii'tisch regime, de megalomane moderniseringsprojecten van de Sjah met stille trom afgezegd⁸. In vergelijking met de drie hogervermelde landen, is Iran er beter aan toe. Het nieuwe regime heeft reële inspanningen geleverd voor de economisch zwakken (*mostadafoun*) en voor de landbouwbevolking. Het inkomen (produktiviteit) van de landbouwers is, in vergelijking met het inkomen van de niet-landbouwgroepen behoorlijk, wat blijkt uit de cijfers : 24 % van het nationaal produkt voor 38 % van de bevolking. De militaire aanval van Saddam Hoessein heeft de uitgaven voor bewapening overdadig gestimuleerd.

Het religieus regime heeft enkele utopische dromen en minder kieskeurige uitschieters van de begintijd vervangen door een meer realistische en evenwichtige aanpak. Maar de *sjariah* behoudt nog steeds de voorrang op de louter technische en zakelijke efficiëntienormen. Na de breuk met de Verenigde Staten en de afkoeling tegenover andere westerse mogendheden, is de economische samenwerking met Japan, Zuid-Korea en met de Sovjetunie sterk toegenomen. Het relatief succes van het theocratisch regime heeft ook een psychologische lift gegeven aan de islamitische beweging in de landen van sunnitische belijdenis. Het feit dat de ayatollah's de enorme tegendruk van het Westen en de Iraakse aanval overleefden, dwong bij de rest van de islamitische massa eerbied af.

In de Golfstaten is de traditionele activiteit (parelvisserij, kameeldrijverij, landbouw) bijna volledig uitgestorven door de plotse rijkdom gebracht door de petroleumwinning. De

⁸ Over de theocratische revolutie van Iran is een overvloedige literatuur verschenen. Voor een bevattelijke analyse van de sjii'tische ontwikkelingsvisie, zie : C. Bernard & Z. Khalilzad, *The Government of God : Iran's Islamic Republic*, New York, 1984 en F. Nahavandi, *Aux sources de la révolution iranienne*, Parijs, 1988.

Tabel 1 : Socio-economisch profiel, eind 1989

Land	Bevolkingstal	Inkomen (a)	Landbouw		Petroleum industrie (d)
			BNP (b)	Bevolking (c)	
Algerije	24.200.000	2.510	8,5	24	80,5
Bahrein	466.000	8.150	1,0	5	89,6
Egypte	52.100.000	750	18,0	36	65,2
Irak	17.700.000	2.290	12,0	41	82,7
Iran	51.600.000	3.160	24,0	38	76,9
Jordanië	3.016.000	1.525	9,0	20	34,6
Koeweit	1.850.000	10.263	1,0	2	87,4
Libië	4.210.000	5.700	4,0	15	84,1
Noord-Jemen	7.500.000	733	21,0	61	94,8
Oman	1.360.000	5.730	9,0	56	94,6
Qatar	360.000	15.270	2,0	3	82,4
Saoedi-Arabië	13.040.000	6.500	5,0	36	89,2
Syrië	11.500.000	1.610	19,0	37	64,8
Verenigde Arabische Emiraten	1.506.000	16.268	2,5	6	91,7
Zuid-Jemen	2.472.000	465	10,0	35	96,3

- (a) Gemiddeld jaarinkomen per inwoner in \$.
- (b) Het procentueel aandeel van de landbouw in het BNP.
- (c) Het procentueel aandeel van landbouw in de actieve bevolking.
- (d) Het procentueel aandeel van de petroleumindustrie in de nijverheid.

Bron : *Middle Eastern Statistical Yearbook*, en eigen berekeningen. Zie ook de databank van het Centrum voor "Economie du Monde Arabe et Musulman" in Parijs.

fabuleuze petroleumrente, te verdelen over een kleine bevolking, schakelde hun volkshuishouding om in een *renteniers-economie*. Hierin laten de geprivilegieerde autochtonen het produktieve werk over aan gastarbeid. In Oman en in Saoedi-Arabië werd de traditionele activiteit relatief gehandhaafd, maar zoals de procentuele verhouding tussen bevolking en inkomen aangeeft voor de sector, ligt het inkomen (produktiviteit) er zeer laag⁹. De petroleumrente werd in al deze staten aangewend voor de opbouw van een verwerkende nijverheid: olierafinage, electriciteit en bouwsector overwegen. Hierin werd vaak besteed met kwistige hand vanuit de overheidsbureaucratie, zodat weinig bedrijven concurrentieel zijn¹⁰.

Het woestijnklimaat, de mangel aan andere grondstoffen dan aardolie en het gemis aan ondernemingsgeest hebben voor gevolg dat deze enclave-industrieën draaien op overheidskapitaal met laag rendement. De herkomst van de overheidsbudgetten is hieraan niet vreemd. In deze autoritaire olierente-staten zijn slechts 1 tot 2 % van de overheidsmiddelen afkomstig uit fiscale heffingen. De rest vloeit direct van de staatspetroleumaatschappij en uit de buitenlandse enveloppe van *royalties* naar de staatskas. Aangezien de directe belastingheffing miniem is, hebben de sheiks en emirs weinig of geen controle te vrezen van de belastingbetaler. Dit laat veel ruimte voor willekeur, voor onverantwoord beleid en voor prinselijke buitensporigheid¹¹.

Saoedi-Arabië is de meest archaïsche monarchie ter wereld. De welvaarts kloof tussen de bedoeïnen, die nog talrijk in de traditionele activiteit zijn verankerd, en tussen de toplaag die de oliewinning beheert, is enorm. Sinds de onafhankelijkheid in 1932 heeft de Saoedi-dynastie de heilige bedevaartplaatsen van Mekka en Medina veroverd op het vroegere Hasjimitische koningshuis. Over dit sacraal monopolie zijn niet alle islamieten

⁹ De cijfers 5 % van het nationaal produkt voor 36 % van de landbouwbevolking, heeft alleen betrekking op de autochtonen in de traditionele sector. De miljoenen gastarbeiders zijn in andere sectoren tewerkgesteld.

¹⁰ M. Chatelus & Y. Schemel, "Towards a New Political Economy of State Industrialization in the Middle East" in *International Journal of Middle Eastern Studies*, n° 16, 1984.

¹¹ In zijn recente studie over Koeweit formuleert Habib Ishow het probleem kernachtig als volgt: "Aux obstacles du développement économique s'ajoutent également les multiples problèmes sociaux et politiques. Ceux-ci sont inhérents aux régimes locaux autocratiques, où le système tribal, dominé par le clan du cheikh au pouvoir, empêche l'évolution de la société. Ce blocage a des conséquences négatives très graves. Il est difficile d'effectuer des réalisations économiques importantes sans modifier parallèlement les structures sociales et politiques traditionnelles, structures caractérisées essentiellement par des traits rétrogrades". H. Ishow, *Le Koweït : évolution politique, économique et sociale*, Parijs, 1989.

gelukkig. Het geschil hierover met de sji'ieten is gekend. De Golfoorlog met aanwezigheid van westerse troepen heeft de vrome islamieten getraumatiseerd en kan aanleiding geven tot geopolitieke verwickelingen die de legitimiteit van de Saoedi's in het gedrang brengen. Met het arme Jemen (waar Noord en Zuid in mei 1990 aaneensloten) heeft Riad vanouds geschillen over grensafbakening inzake olievelden. Maar ook op ideologisch en politiek vlak hebben de Saoedi's niet veel goeds te verwachten van de radicale beweging in Jemen. Deze koestert zowel ideologische als sociale wrok tegen de rijke Saoedi's, die zonder "pardon" meer dan een half miljoen Jemenieten terug naar hun land stuurden. De concentratie van een buitenlandse troepenmacht in Saoedi-Arabië wordt door Jemen ervaren als een verraad aan de Arabische integriteit.

De bestedingen van Saoedi-Arabië voor bewapening evenaren deze van Irak, maar de Iraakse soldaten hebben wegens de Irak-Iran oorlog meer ervaring in de strijd. Saoedi-Arabië voelde zich dan ook genoodzaakt westerse militaire bijstand in te roepen. Nu de vijandelijkheden beëindigd zijn schept deze kruistocht van een massieve, westerse troepenmacht, netelige problemen voor alle Golfregimes.

In de economische literatuur worden Saoedi-Arabië en de Golfstaten betiteld als *landen van lage absorptiecapaciteit*, d.w.z. landen die hun petroleumrente niet lokaal kunnen opgebruiken wegens de geringe autochtone bevolking. Een deel van de olierente ging naar buitensporige projecten met farao-allures. Een ander belangrijk deel van de petroleumrente wordt versast naar belegging in portfolio papier in de financiële centra van het Westen (vooral Wall Street en de City in Londen) alsook naar Singapore. De rest wordt geïnvesteerd in directe aankoop van bedrijven. Het geaccumuleerd vermogen van de Golfstaten, geïnvesteerd in het Westen, is aanzienlijk, maar uiteraard moeilijk accuraat te schatten¹². De officiële statistieken van Koeweit geven wel aan dat het inkomen uit buitenlandse beleggingen groter is geworden dan de directe petroleumrente.

De Sjah van Iran heeft in volle vaart schipbreuk geleden op de klippen van zijn onbesuisde modernisering. Deze schipbreuk indachtig, hebben de Golfstaten de minder met petroleum gezegende *umma*-broeders met de traditionele *zakat* of solidariteitsbijdrage bedacht. Maar gezien vanuit de armste landen, blijven de rijke broeders in hun ontwikkelingshulp beneden deze religieuze norm.

¹² Het Britse weekblad *The Economist* raamt dit op 350 miljard dollar. De buitenlandse investeringen van Koeweit worden geschat op ongeveer 100 miljard \$, waarvan 46,6 % in de Verenigde Staten, 16,8 % in Duitsland, 15 % in Groot-Brittannië en 13,1 % in Japan.

De tweede Golfoorlog heeft de *umma* van de islam opgesplits in twee kampen. Tot vóór kort genoot Saddam Hoessein als laïciserend marxist weinig sympathie in de islamitische gemeenschap. Ook de brutale verovering van Koeweit bracht weinig applaus bij de vrome moslim. Maar toen hij als David stond tegenover Goliath, en zich opwierp als de strijder voor Allah's *jihad*, betokkelde hij de religieuze en de culturele snaren, die de islamitische beweging sinds jaren heeft gestemd. Voor miljoenen moslims bespeelde hij het klankbord van hun opgekropte vernedering ; een onverschrokken strijder die het opneemt tegen de westerse arrogantie. Het Westen, als geseculariseerde beschaving, heeft deze kentering in de religieuze en culturele symboolwereld van de islam onvoldoende ingeschat.

III. DE PETROLEUMECONOMIE : 1950-1990

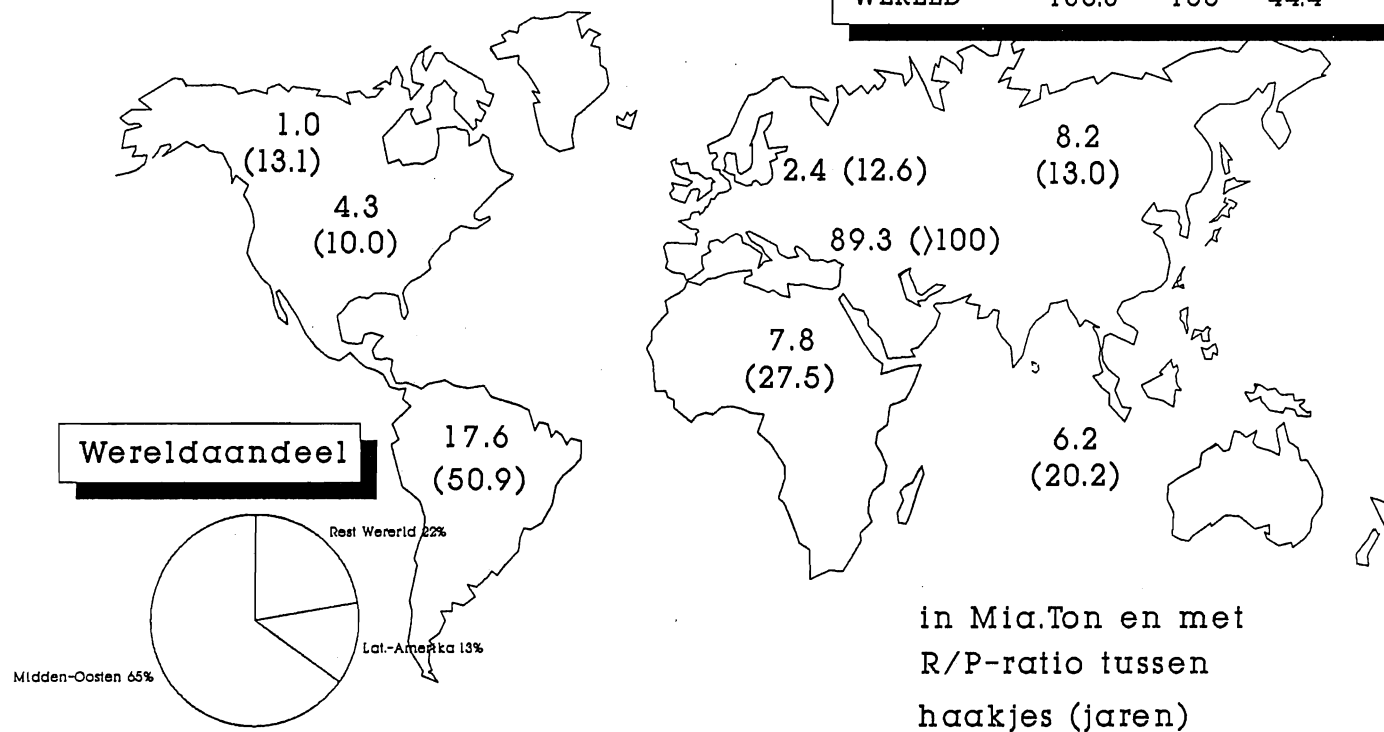
1. De evolutie

In de periode na de tweede wereldoorlog is het olierijke Midden-Oosten uitgegroeid tot centrale energiebron voor het Westen. Grafiek 1 geeft de wereldoliereserves eind 1989 weer. Het betreft hier de oliehoeveelheden die met een grote zekerheid in de toekomst uit de nu reeds gekende bronnen op een economische rendabele wijze kunnen worden opgepompt. De ratio reserve/produktie (R/P, cijfer tussen haakjes) geeft het aantal resterende jaren van produktie aan, indien het huidige produktieritme wordt gehandhaafd. *Zo zouden de olieputten in de Verenigde Staten over 10 jaar leeggepompt zijn, deze van de Sovjetunie over 13 jaar, en deze van Zuid-Oost-Azië over 20 jaar, terwijl het Midden-Oosten nog voor meer dan 100 jaar olie heeft.* Deze verhoudingen verklaren het geopolitieke belang van het Midden-Oosten. Eind 1989 lagen 75,6 % van de oliereserves in de bodem van de OPEC landen. Het overwicht van het Midden-Oosten wordt groter met de dag.

De totale geraamde reserves zijn de jongste twintig jaar (1969-1989) van 541 miljard vaten naar 1012 miljard vaten gestegen. Vooral in de periode 1987-1989 ontdekte men weer nieuwe bronnen. Iran, Irak, Abu Dhabi en Venezuela zorgden in 1987 voor een markante groei, terwijl Saoedi-Arabië in 1989 voor de nieuwe vondsten zorgde. Hierdoor nam het Midden-Oosten 66,3 % van de groei van de oliereserves voor haar rekening, terwijl de Latijnsamerikaanse landen en de rest van de wereld respectievelijk 19,5 % en 14,2 % van de groei in de reserves naar zich toe trokken. Het taartdiagram op grafiek 1 toont het overwicht van het Midden-Oosten in het wereldaandeel van de

Grafiek 1 : Voorziene oliereserves (eind 1989)

eind 1989	Mia. Ton	% aand.	R/P
ONTW.LAN.	117.5	85.9	74.0
OPEC	104.2	75.6	92.3
OESO	7.9	5.8	10.7
WERELD	136.8	100	44.4

Bron : BP (1990), Energy Statistics en eigen berekeningen

reserves. Latijns-Amerika is de tweede grootste oliebezitter met een wereldaandeel van 13 %.

Teneinde het toekomstig geopolitiek vraagstuk vanuit ruimer perspectief in te schatten volgt een beknopte analyse van de historische evolutie in productie- en consumptievolumes, van prijzen en van marktstructuren¹³. De aardolieprijs heeft een afwijkende fluctuatie gekend, in vergelijking met deze van koper en zink (zie grafiek 2). De prijzen van deze twee non-ferro metalen fluctueren op de maatslag van de economische wereldconjunctuur, met een piek in 1973-1975, een piek voor koper in 1979-1980 en een laatste piek in 1988-1989. Voor aardolie spelen ondermeer ook geopolitieke overwegingen mede zoals controle van het Westen over de oliebevoorrading. In 1973-1974 leek deze bedreigd door de Arabisch-Israëliische oorlog; in 1979-81 door de mogelijke uitwaaiing van de theocratische revolutie in Iran. Deze werd door de aanval van Saddam Hoessein gestuit.

Eind van de jaren veertig werd de Middenoosterse oliewinning voor het Westen van vitaal belang toen de grootste petroleumproducent met name de Sovjetunie uit de markt viel door de koude oorlog en de Amerikaanse productie, omwille van de relatief kleine schaal van de putten aan stijgende boringskosten toe was. Toen reeds lagen de boringskosten in de Verenigde Staten ongeveer tienmaal hoger dan in het Midden-Oosten. Tot in 1950 waren de Engelse maatschappijen de meest belangrijke in de regio. Door de nieuwe machtsverhoudingen na 1945 zou hierin weldra verandering komen als gevolg van de opmars van Amerikaanse oliemaatschappijen.

De petroleumproductie was toen gekenmerkt door een uitgesproken oligopolistische structuur. Slechts zeven multinationale maatschappijen (gekend onder de naam van *seven majors*) beheersten de oliewinning alsook het circuit van de distributie naar de verbruikers: Standard Oil of New Jersey (nu Exxon), Royal Dutch-Shell, Texaco, Socal, Mobil Oil, Gulf Oil en British Petroleum. In 1950 namen de *seven majors* 98,2 % van de oliewinning, gevestigd buiten de Verenigde Staten en de Sovjetunie, voor zich. In de jaren zestig drongen zich andere internationale maatschappijen in deze winstgevende

¹³ Voor een uitvoeriger belichting verwijzen we de lezer naar de volgende standaardwerken: R. Eden, *Energy Economics*, Cambridge, 1981; F. Chadar, *The Evolution of Opec Strategy*, Beyroet, 1977; A. Sid-Ahmed, *L'OPEP: passé, présent et perspectives*, Parijs, 1980; J. Perce, *The Third Oil Shock: the effect of lower oil prices*, Londen, 1983; F. Serecht, *Le marché pétrolier international; ruptures et nouvelles configurations*, Parijs, 1985.

bedrijvigheid en begonnen de olielanden zelf te pompen bij middel van nationale maatschappijen.

In 1970 was het aandeel van deze produktie gespreid als volgt : 68,9 % voor de *seven majors*, met 22,7 % voor nieuwe mededingende maatschappijen en 8,4 % voor de nationale compagnieën. Onder impuls van de OPEC-actie hadden Middenoosterse nationale (overheids) compagnieën reeds 70 % van de oliewinning in handen en 50 % van de distributieketen.

In de jaren 1950-70 was de volumestrategie, de prospectie van nieuwe reserves, de boringen, de ontginning en de prijszetting van de Middenoosterse aardolie nog onder stevige controle van de grote maatschappijen. Vermits de sterkste maatschappijen Anglo-Amerikaans waren, en de oligopolistische structuur onderlinge prijsafspraken mogelijk maakte, werd de prijs berekend op basis van de olieputten waar de marginale kostprijs van produktie het hoogst lag, met name deze van de Amerikaanse putten. Aangezien deze kostprijs sinds het begin van de jaren vijftig tien maal hoger lag dan in het Midden-Oosten, profiteerden de *seven majors* van een aanzienlijke oligopolie-rente. Dit gaf in de jaren zestig aanleiding tot de toetreding van hogervermelde nieuwe mededingers.

Een deel van de winst werd afgedragen aan de Middenoosterse overheid onder vorm van *royalties*. In het begin waren deze *royalties* eerder gering. Naarmate de nationalist in enkele landen het bewind overnamen en er nieuwe compagnieën penetreerden in de oliewinning, eisten en verkregen de olielanden hoger *royalties*. In september 1960 werd ter verdediging van hun belangen het OPEC-kartel opgericht. De voorafgaande geschillen m.b.t. nationalisatie door Mossadegh in Iran (1953) en door Kassem in Irak (1958) waren aan de oprichting van deze tegenmacht niet vreemd. Aanvankelijk stelde OPEC zich eerder gematigd op. Maar in het begin van de jaren zeventig kwam er een radikaliserende in de eisenbundels van OPEC. Een reeks van omstandigheden hebben hiertoe aanleiding gegeven :

- a. De stijging van de consumptievraag als gevolg van een aanhoudende hoogconjunctuur in de OESO-zone.
- b. De eerste naoorlogse devaluatie van de Amerikaanse dollar (1971 Nixon-regering) met waardeverlies van de *royalties* die in dollar werden verrekend.
- c. De langzame afbrokkeling van het oligopolie der *seven majors* door het binnendringen in het Midden-Oosten van mededingende nieuwe oliemaatschappijen. Deze betaalden hun intrede met toezegging van hogere

royalties. Het aanzienlijk verschil tussen de prijs gezet door de *seven majors* in de wereldmarkt en de tienvoudig geringere kostprijs van Middenoosterse ontginning, liet een ruime manoeuvre marge aan deze nieuwkomers.

- d. De verbolgenheid van de Arabische nationalisten tegenover de militaire expansie van Israël na de Jom Kippoer oorlog (1973).

Sommige geopolitieke analyses laten uitschijnen dat voor de Amerikaanse *majors* (met stilzwijgende goedkeuring van president Nixon) een aanzienlijke prijslift minder ongelegen kwam dan een uitschakeling van de hoge-kostprijsputten in de Verenigde Staten. In de herfst van 1973 stond aan verschillende zijden het licht dus op groen voor een beduidende prijslift. OPEC nam het initiatief en lanceerde een prijsoffensief. Op de vooravond van de Jom Kippoer oorlog was de in Genève (3 juni 1973) overeengekomen prijs gesteld op 2,89 \$ per vat ruwe olie. Daarna nam OPEC het initiatief over in de prijszetting. Deze verliep als volgt :

- a. In de OPEC-zitting van Koeweit, op 16 oktober 1973, prijszetting 5,12 \$ en daaropvolgend in Teheran, op 22 december 1973, prijszetting 11,65 \$.
- b. In de periode 1974-1978 schommelt de prijszetting vanwege OPEC rond 12 dollar.
- c. In de jaren 1979-81 kwam een tweede prijsschok, in het kielzog van de Iraanse revolutie :
 - In de vergadering van Genève op 27 maart 1979, prijszetting 14,55 \$.
 - In Genève op 29 juni 1979, prijszetting 18 \$.
 - In Caracas op 17 december 1979, prijszetting 26 \$.
 - In Algiers op 1 augustus 1980, prijszetting 30 \$.
 - In Genève op 29 oktober 1981, prijszetting 34 \$.

Na deze piek van eind 1981, brokkelden de prijsnormen vooropgesteld door OPEC langzaam af. Voor de resulterende evolutie van de (*Arabian Light*) marktprijs tussen de periode 1970-1989 zie grafiek 2(a).

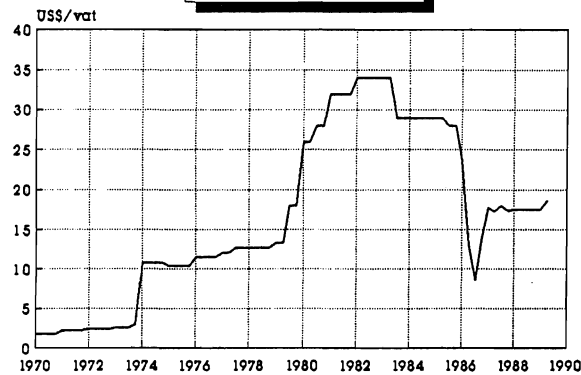
2. De herstructurering van de markt : 1983-1991

De tweede olieschok van 1979-81 had belangrijke effecten op het verhandelde volume, op de prijsevolutie en op de marktstructuur.

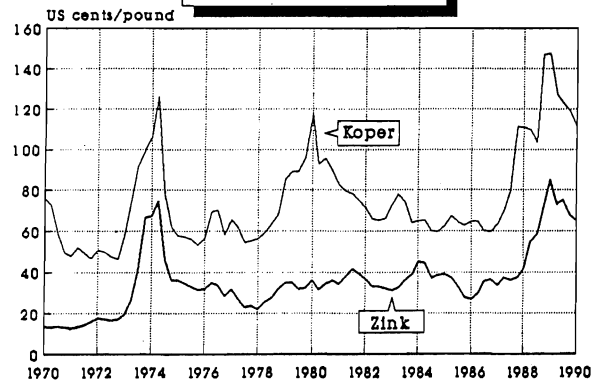
- a. Na de dalvaart van het eind der jaren zeventig, begint de dollar tegenover de andere munten een klim naar een historisch hoogtepoteau tot 1985. Dit maakt de

Grafiek 2 : Grondstoffenmarkten

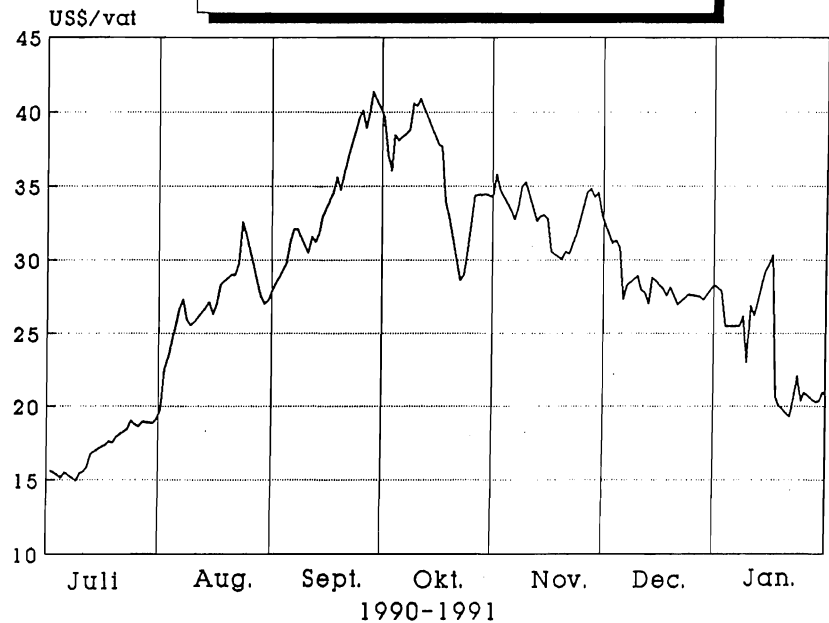
(a) Arabian Light
(1970.I - 1989.II)

(b) Koper en Zink
Londen (1970.I - 1990.II)

(c) Brent Oil
Londen (Spot Market)

Bron : (a) Belgische Petroleum Federatie
(b) I.F.S.
(c) F.E.T.

prijs van de Middenoosterse aardolie, waarvan het totaal wordt verrekend in dollar, voor Europa en voor de ontwikkelingslanden nog duurder.

- b. De dure aardolie zet aan tot veralgemeende innovatie naar energiebesparende productie- en consumptiemethoden in de verbruikerslanden, alsook tot substitutie van aardolie door kolen en door nucleaire energiebronnen¹⁴.
- c. Omwille van de fikse prijsstijging wordt het meer rendabel om nieuwe bronnen aan te boren in de Noordzee, in Alaska en Zuid-Oost-Azië. Deze hadden voorheen minder investeringen aangetrokken, uit reden van de hoge produktiekosten. Deze nieuwe productie is overwegend diepzeeboring (*off shore*): in de Noordzee voor 93 % en in Zuid-Oost-Azië voor 60 %. De ontginning *off shore* is uiteraard duurder. Deze nieuwe ontginningen hebben na korte tijd tot gevolg dat de rendabel geworden oliewinning buiten de OPEC-zone beduidende hoeveelheden op de markt spuien wat de prijszetting van de OPEC, vooral van de Middenoosterse produktiezone ondergraft.

De intrede van mededingende maatschappijen uit de nieuwe ontginningszone's transformeert de marktstructuur (meer volume, groter aantal maatschappijen) en ook de procedure van de prijsvorming voor aardolie. In de periode 1982-1984 slaat de oliemarkt om, van controle door het OPEC-kartel naar internationale prijs- en volumemededing. Hierdoor zien de Middenoosterse producentenlanden hun greep op het gebeuren afbrokkelen.

De supplementaire productie, gekoppeld aan substitutie en energiebesparing tijdens de hoge prijspiek van 1980-1982, veroorzaakte een prijsverzakking in 1983 en een prijsstuimel in 1985, gevolgd door een "reprise" rond 16 tot 17 dollar per vat tot eind juli 1990. Benevens deze prijsevolutie, is het belangrijk om weten dat de structuur van de oliemarkt en de procedure van prijsvorming ingrijpend is veranderd. Met de tweede olieprijspiek had OPEC zich overtild, alsmede de concurrentiële oliewinning buiten de OPEC-zone rendabeler gemaakt. De gevolgen, zoals een evolutie naar overaanbod van olie in verhouding tot het verbruik, zal de cohesie van het OPEC-kartel ondergraven en de marktmechanismen inzake prijsvorming concurrentiëler en speculatiever maken.

¹⁴ In 1973 was het energieverbruik gespreid als volgt: petroleum 47,3 %, kolen 28,2 %, aardgas 18,1 %, hydro-electrisch 5,6 % en nucleaire 0,8 %. In 1984 in het kielzog van de tweede prijslift, volgende spreiding: aardolie is gedaald tot 39,5 %, kolen lichtjes gestegen tot 30,3 %, idem voor aardgas tot 19,6 % en hydro-electrisch tot 6,7 %, met een beduidende verviervoudiging van nucleaire naar 3,9 %.

In de nieuwe marktverhoudingen werden de lange termijn contracten inzake volume en prijs van levering, vervangen door steeds meer korte termijn contracten. Na 1985 evolueerde de aardoliemarkt naar de procedure geldig in de overige grondstoffenmarkten, op het model van de *spot-market*. Naast de beurs voor portfoliopapier en de markt voor grondstoffen, ontwikkelde zich een internationale oliemarkt waarin gaandeweg "de speculaties over vraag en aanbod" de prijs bepaalden.

Op grond van deze evolutie traden, benevens de olieproducerende landen (OPEC) en de oliemaatschappijen, nu ook financiële intermediairs in de petroleummarkt. Zij introduceerden hun gekende procedures zoals: speculatieve marktstrategieën voor aan- en verkoop, alsmede de financiële technieken van *future and spot market operations*. Als gevolg van de invlechting van de financiële intermediëring groeide de oliemarkt voor een deel los van de primaire volumeschommelingen tussen produktie en verbruik. De werkelijke kwantiteitsverhoudingen tussen produktie en verbruik bleven wel als trendfactor belangrijk, maar de financieel bepaalde bandbreedte van schommelingen was nieuw. De gedeeltelijke financierisering, waarbij niet alleen olielanden en petroleummaatschappijen, maar ook financiële instellingen meespeelden, schiep een manoeuvre- ruimte voor financieel speculatieve intermediëring.

Tegenover deze evolutie was de cohesie van het OPEC-kartel niet opgewassen. Vooral bij de producenten van het Midden-Oosten kwamen er spanningen toen bleek dat de onderscheiden oliestaten zich niet hielden aan de gezamenlijk afgesproken volumequota's inzake produktie. Sommige olielanden pompten meer dan het vastgestelde quotum. Realistisch gezien was de groepsdiscipline moeilijk houdbaar. De uiteenlopende financiële behoeften van de kartelliden stimuleerde afwijkende pompritmes tussen de landen van lage absorptie (de Golfstaten en Saoedi-Arabië) en tussen de volkrijke staten met een lager gemiddeld olie-inkomen per inwoner. Maar ook de financiële behoefte van de twee oorlogvoerende oliestaten (Irak-Iran) doorkruiste de vastgestelde strategie inzake produktievolume en afzetprocedure. In de periode na 1985 evolueerde de markt naar hogere produktievolumes tegen relatief lage olieprijsen. Toen de Amerikaanse dollar zijn dalvaart begon (1985), kwam de relatieve vermindering in de internationale koopkrachtwaarde van de olieproduktie dubbel pijnlijk over bij de Middenoosterse producenten.

Gestimuleerd door de lagere prijs, nam het olieverbruik in de wereld terug toe. De energiebesparing werd losser toegepast, de oliewinning met substantiële hogere kostprijs buiten de OPEC-zone kwam opnieuw onder zware rendabiliteitsdruk. Zij ging zelfs

gedeeltelijk buiten gebruik. Dit was het geval voor de oliewinning in de Verenigde Staten die maar echt rendabel is bij prijzen van 22 tot 24 dollar per vat en voor de Noordzee-olie waar 17 tot 18 dollar wenselijk is. Het gevolg was een stijging van de Middenoosterse (zeer goedkope) produktie en een terugkeer naar grotere afhankelijkheid tegenover de regio in de bevoorrading van het Westen.

3. De evolutie van produktie en verbruik : 1985-1989

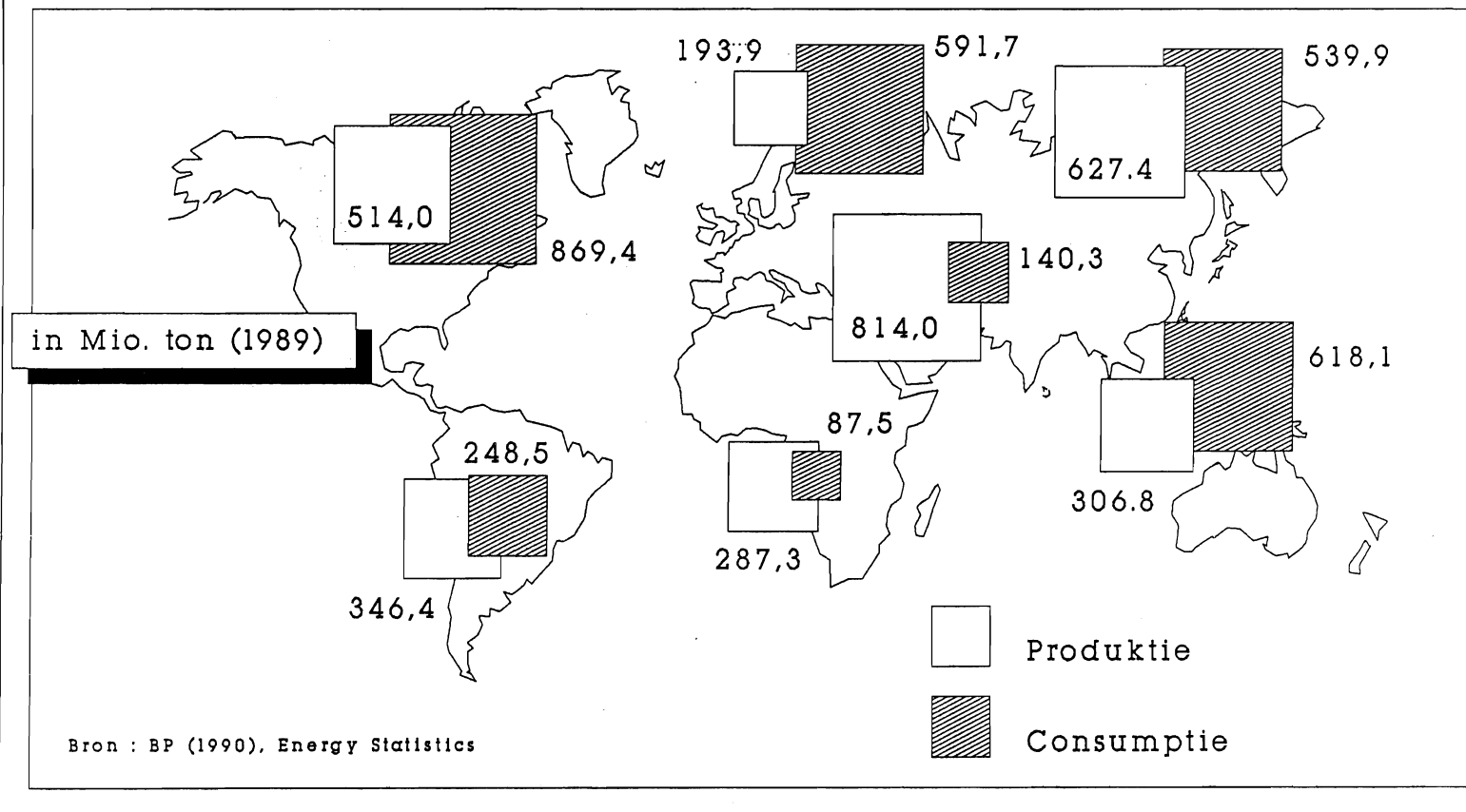
Teneinde de lezer wegwijs te maken in de internationale verhoudingen tussen produktie en verbruik, alsmede in de evolutie hierin sinds 1985, geven we in de volgende bladzijden, hiervan een gedetailleerd statistisch beeld.

In grafiek 3 illustreren we de situatie eind 1989, tussen olieproduktie en verbruik per continent. De grootste verbruiker is Noord-Amerika (vooral de Verenigde Staten), gevolgd door Australazië, West-Europa, de Sovjetunie (met Oost-Europa) en veel lager Latijns-Amerika, het Midden-Oosten en Afrika. Inzake produktie is het Midden-Oosten, globaal genomen, koploper, gevolgd door de Sovjetunie, de Verenigde Staten, Latijns-Amerika, Australazië, Afrika, en veel lager Europa. Het produktiedeficit is het grootst in West-Europa, gevolgd door Australazië en de Verenigde Staten. In het taartdiagram van grafiek 4 wordt de geografische spreiding tussen produktie en verbruik weergegeven in procentuele wereldd aandelen.

Grafiek 4 illustreert tevens de dynamiek van wijziging (in percent uitgedrukt) in produktie en verbruik voor de periode 1985-1989. Hieruit blijkt de nieuwe opmars van het Midden-Oosten inzake produktie. Noteer ook de afnemende oliewinning in de Verenigde Staten, alsmede in de Sovjetunie. In dezelfde periode is het verbruik (vooral in de Verenigde Staten en Australazië) toegenomen, bij uitzondering van de Sovjetunie en Oost-Europa.

In grafiek 5 illustreren we de evolutie van de produktievolumes (miljoen ton) in de top tien producentenlanden. Het globaal produktievolume van deze tien vertegenwoordigt ruim 70 % van de wereldproduktie. De koploper, met name de Sovjetunie, produceert 19,7 % van het wereldtotaal ; voor de Verenigde Staten is dit 14 %. De cijfers illustreren duidelijk de produktievermindering in de Verenigde Staten en in Groot-Brittannië, met daarentegen een fikse stijging in de OPEC-landen.

Grafiek 3 : Geografische verhouding tussen
produktie en verbruik

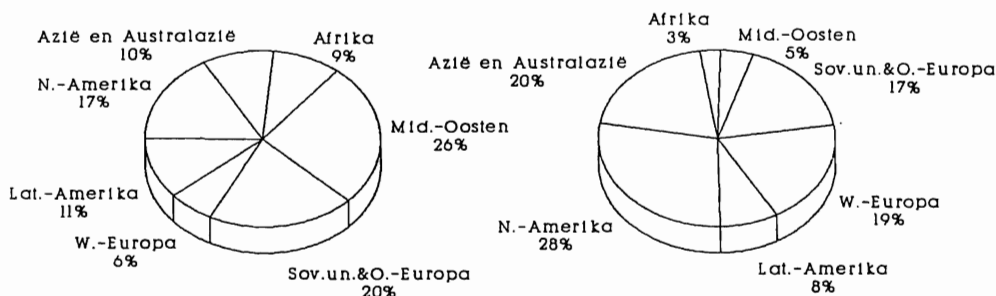

Grafiek 4 : Geografische verdeling van de productie en consumptie van ruwe aardolie

Productie

1989

Consumptie

% wijziging
t.o.v. 1985

Productie

Consumptie

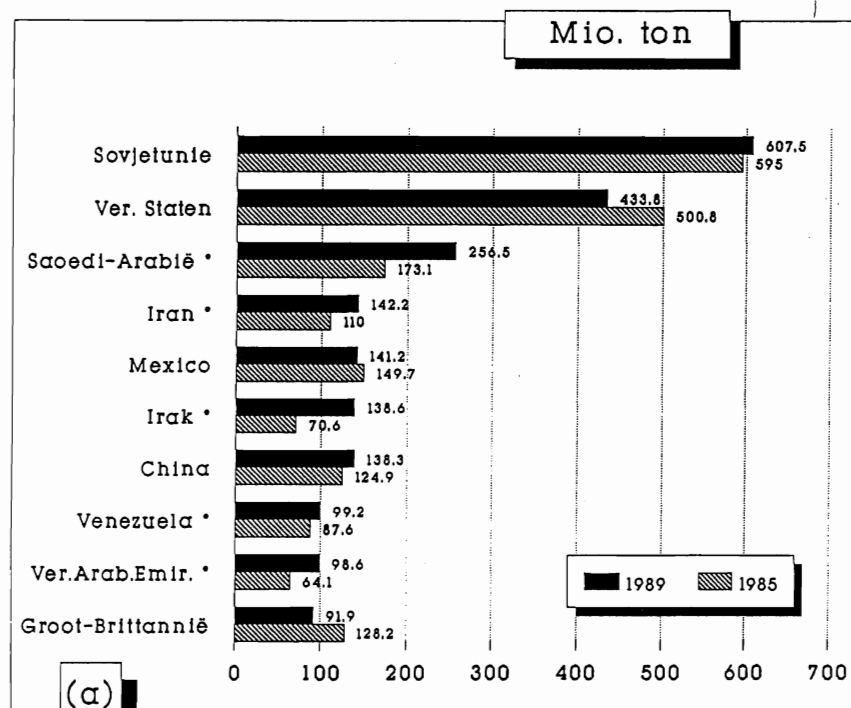
1987 1989

1987 1989

	1987	1989	1987	1989
N.-Amerika	-5.1	-12.3	6.0	10.0
Lat.-Amerika	-0.8	3.7	7.1	12.5
W.-Europa	3.9	0.9	3.7	4.8
Sov.un.&O.-Europa	4.6	1.7	0.7	-1.1
Midden-Oosten	20.6	52.6	0.5	8.4
Afrika	-0.8	10.4	2.2	5.4
Azië en Australazië	4.0	8.7	8.0	24.1
ONTW.LANDEN	8.7	26.7	6.4	17.4
OPEC	10.2	34.1	--	--
OESO	-2.9	-9.0	4.6	8.6
Wereld	4.3	10.1	4.6	9.3

Bron : BP (1990), Energy Statistics en eigen berekeningen

Grafiek 5 : Top 10 van producenten

* lid van OPEC

Bron : BP (1990), Energy Statistics en eigen berekeningen

%	Procentueel Aandeel in de totale produktie		Procentuele verandering 1989 t.o.v. 1985
	1989	1985	
Sovjetunie	19.7	21.2	2.1
Ver. Staten	14.0	17.9	-13.4
Saoedi-Arabië	8.3	6.2	48.2
Iran	4.6	3.9	29.3
Mexico	4.6	5.3	-5.7
Irak	4.5	2.5	96.3
China	4.5	4.5	10.7
Venezuela	3.2	3.1	13.2
Ver.Arab.Emir.	3.2	2.3	53.8
Groot-Brittannië	3.0	4.6	-28.3
Rest Wereld	30.4	28.5	22.8
ONTW. LANDEN	51.4	44.7	26.7
OPEC	36.6	30.0	34.1
OESO	23.7	28.8	-9.0
Wereld	100	100	10.1

(b)

Indien men de produktie van ieder OPEC-land in grafiek 6 afzonderlijk bekijkt, dan valt het inderdaad op dat al deze landen in de periode 1985-1989 hun produktie hebben verhoogd. De belangrijkste stijgingen deden zich voor in de oliestaten van lage absorptie.

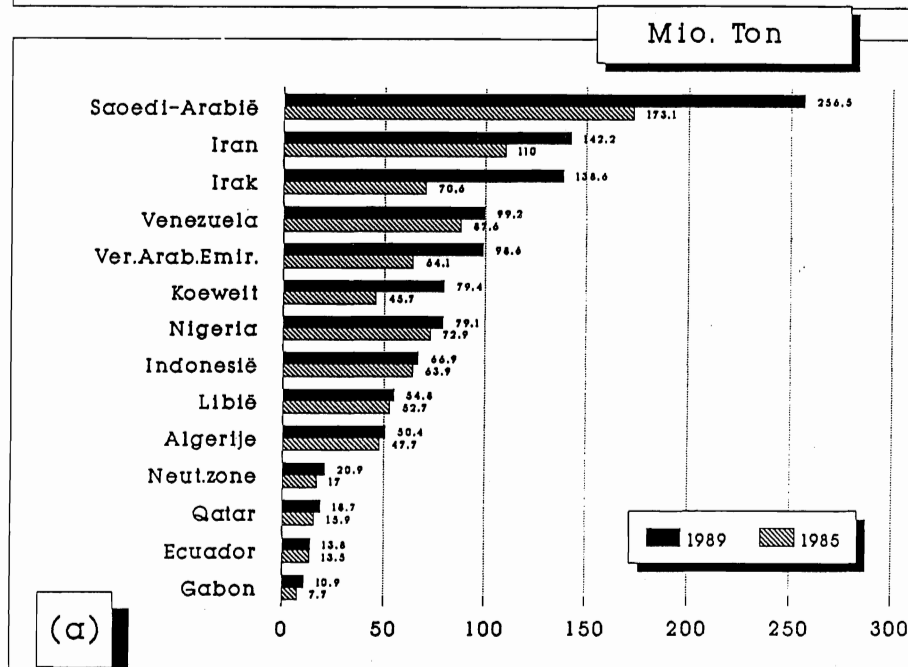
Dit is het geval in Saoedi-Arabië, in Koeweit en in de Verenigde Arabische Emiraten. Ook Irak, Iran, en het kleinste OPEC-lid, Gabon, stegen boven de groei van het OPEC-totaal (34.1%) uit. Dit is dan ook de reden waarom er sinds het staakt-het-vuren tussen Iran en Irak, inzake volumestrategie onenigheid heerst tussen de lidstaten van de OPEC. De lage-absorptielanden (Saoedi-Arabië, Koeweit, de Emiraten) waren erop uit hun olie-enveloppe voor buitenlandse beleggingen te maximeren.

Iran en Irak daarentegen pompten meer om hun wederopbouw te financieren. Zij drongen bij de lage absorbeerders er dan ook op aan minder olie boven te halen wat een wenselijke prijslift zou veroorzaken. Het gezamenlijk produktie-aandeel van Irak-Koeweit maakte in 1989 ongeveer 20% van de totale OPEC-produktie uit. Een succesvolle inlijving zou het Iraakse aandeel bijna tot het volume van dat van Saoedi-Arabië brengen. De inlijving van Koeweit heeft alleszins de olieprijsen plots doen toenemen. Door de crisis stegen de OPEC-inkomsten in het jaar 1990 met 42 % tegenover 1989.

In tabel 2 wordt de herkomst van het volume aan olie-import weergegeven van de Verenigde Staten, van West-Europa en van Japan (in duizend vaten per dag en in percenten). De Amerikaanse import van ruwe olie bedroeg in 1989 ongeveer 25 % van de totale wereldimport. Het aandeel van West-Europa en Japan bedroegen respectievelijk 29 % en 14 %. De belangrijkste olieleveranciers voor de Verenigde Staten zijn Latijns-Amerika, het Midden-Oosten en Afrika. Samen voorzien zij in 74 % van de Amerikaanse olie-invoer. West-Europa en Japan zijn in zeer grote mate afhankelijk van het Midden-Oosten. Respectievelijk 42 % en 66 % van hun olie-import wordt door Middenoosterse landen geleverd. West-Europa betreft tevens 50 % van de olie-import uit het Oostblok en Afrika. Japan daarentegen haalt nog een belangrijk percentage uit Aziatische landen. Van de totale wereldexport in olie neemt het Midden-Oosten 42% voor zijn rekening.

Grafiek 7 brengt de belangrijkste leveranciers van de Verenigde Staten en de Europese Gemeenschap in beeld. In 1988 is, t.o.v. 1986, de Amerikaanse import van ruwe olie uit Saoedi-Arabië met 51 % toegenomen, terwijl de Saoedi's hun export naar de EEG zagen dalen met 43,3 %. Mexico verloor de eerste positie op de Amerikaanse markt. De twee belangrijkste dalers zijn Groot-Brittannië en Indonesië. Zij verloren respectievelijk 77 % en 43 % van hun olieleveringen. Irak daarentegen maakte als leverancier van de

Grafiek 6 : Productie OPEC

%	Procentueel Aandeel in de OPEC productie		Procentuele verandering 1989 t.o.v. 1985
	1989	1985	
Saoedi-Arabië	22.7	20.5	48.2
Iran	12.6	13.6	29.3
Irak	12.3	8.4	96.3
Venezuela	8.8	10.4	13.2
Ver.Arab.Emir.	8.7	7.6	53.8
Koeweit	7.0	5.4	73.7
Nigeria	7.0	8.7	8.5
Indonesië	5.9	7.6	4.7
Libië	4.8	6.3	4.0
Algerije	4.5	5.7	5.7
Neutzone	1.8	2.0	22.9
Qatar	1.7	1.9	17.6
Ecuador	1.2	1.6	2.2
Gabon	1.0	0.9	41.6
OPEC Totaal	100	100	34.1

(b)

Bron : BP (1990), Energy Statistics en eigen berekeningen

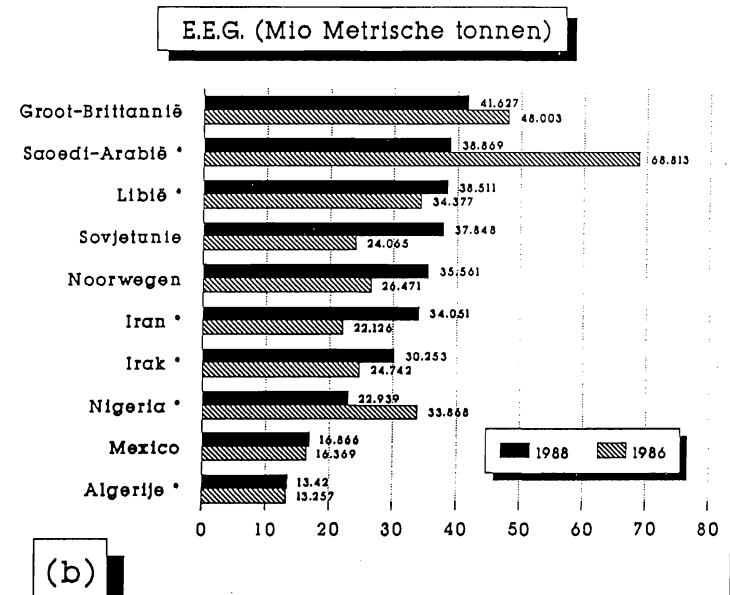
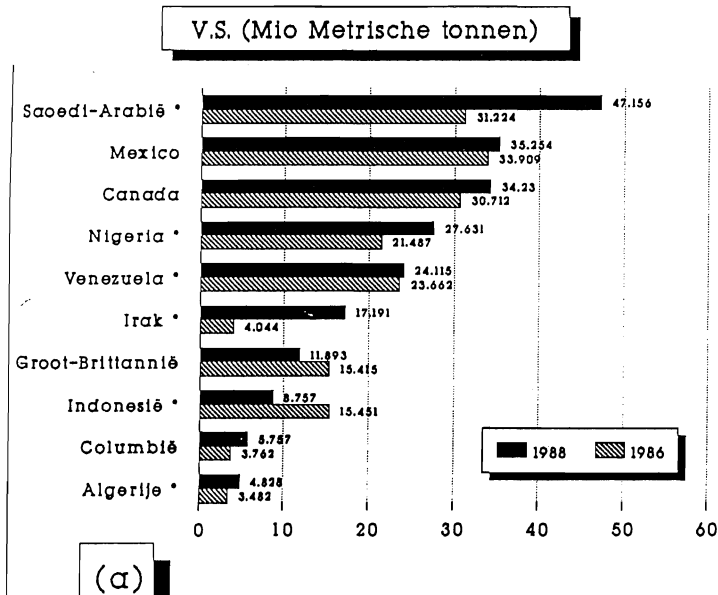
Tabel 2 : Handelsbewegingen tussen de belangrijkste regio's (1989, in duizend vaten per dag en in %)

NAAR	V.S..		W.-Europa		Japan		Rest export		Totaal	
VAN	1000 vat/dag	%	1000 vat/dag	%	1000 vat/dag	%	1000 vat/dag	%	1000 vat/dag	%
Noord Amerika										
Canada	921	11,5	4	0,0	6	0,1	13	0,1	9.44	2,9
Verenigde Staten	-	-	163	1,7	122	2,7	532	5,2	817	2,5
Latijns Amerika	2.586	32,2	587	6,3	166	3,6	172	1,7	3.511	10,9
West Europa	585	7,3	-	-	7	0,2	738	7,3	1.330	4,1
Midden-Oosten	1.896	23,6	3.938	42,0	3.030	66,6	4.525	44,6	13.389	41,7
Afrika	1.524	19,0	2.735	29,1	28	0,6	481	4,7	4.768	14,9
Azië*										
Japan	3	0,0	-	-	-	-	56	0,6	59	0,2
Rest van Azië	307	3,8	9	0,1	863	19,0	579	5,7	1.758	5,5
Australazië	35	0,4	-	-	27	0,6	156	1,5	218	0,7
Sovjetunie & Oost-Europa	83	1,0	1.942	20,7	13	0,3	2.829	27,9	4.867	15,2
China	79	1,0	6	0,1	287	6,3	55	0,5	427	1,3
Totaal import	8.019	100,0	9.384	100,0	4.549	100,0	1.0136	100,0	32.088	100

* exclusief Japan en China.

Bron : BP (1990), *Energy Statistics* en eigen berekeningen.

Grafiek 7 : Import Ruwe Olie

* : lid van de OPEC

Bron : IEA/OECD(1989), Oil and Gas Information

Verenigde Staten in 1988 een duidelijk sprong voorwaarts door de leveringen te verdrievoudigen. De vier grootste leveranciers van de Europese Gemeenschap zijn Groot-Brittannië, Saoedi-Arabië, Libië en de Sovjetunie. Elk vertegenwoordigen zij ongeveer 10% van de EEG-importen.

Naast Saoedi-Arabië zijn Groot-Brittannië en Nigeria de grootste dalers met respectievelijk 13 % en 32,2 % tegenover de situatie in 1986.

IV. HET GOLFCONFLICT : EEN ECONOMISCHE EN FINANCIËLE SCHOKGOLF

1. Probleemformulering

In de voorgaande evolutieschets werd het oliedeficit van het Westen statistisch geïllustreerd: Noord-Amerika produceerde in 1989 ongeveer 514 miljoen ton maar consummeerde 869,4 miljoen ton; West-Europa boorde 194 miljoen ton en verbruikte 591,7 miljoen ton. De landen van het Midden-Oosten pompten 814 miljoen ton en verbruikten hiervan slechts 140,3 miljoen ton. De Sovjetunie registreert een beduidend productie-overschot. *De gekende reserves van de Verenigde Staten lopen leeg over 10 jaar, deze van West-Europa over twaalf jaar en deze van de Sovjetunie over dertien jaar.*

Met inzet van innovatieve technologie kunnen de tijdsgrenzen een weinig worden verschoven, maar dat vergt kostelijke ontginning in marginale putten. Aangezien de huidige kostprijs van ontginning in de Verenigde Staten en in West-Europa ongeveer tienmaal hoger ligt dan in het Midden-Oosten, stond de marktprijs, die naar beneden gedrukt was door het intense pompen van lage absorptielanden zowel als van Iran en Irak, ontmoedigend laag. Dit kon de Anglo-Amerikaanse investeerders niet bekoren tot nieuwe extensieve aanboringen tegen nog hoger kosten.

Tussen de groep van de Middenoosterse olieproducenten broeide sinds eind 1989 een conflict tussen lage absorbeerders en tussen de landen zoals Irak en Iran met enorme behoeften inzake wederopbouw. Velen onder hen (de rijke monarchieën zowel als Irak en Iran) waren daarenboven bezeten door de militaire demon, die hen dreef tot buitensporige uitgaven voor bewapening.

Het Westen heeft de ernst van het conflict inzake de prijs-volume-strategie tussen de Middenoosterse olie producenten ofwel onvoldoend ingeschat ofwel was het niet bereid de consequenties ervan te aanvaarden. In feite streefde Saddam Hoessein, hierin

gesteund door Iran, naar een herovering van de sinds 1985 verloren OPEC-controle over prijzen en volumes. Dit door middel van geprogrammeerde en billijk gespreide quota's van produktievermindering. Gezien vanuit het globaal Middenoosters belang was zijn streven om de lage absorbeerders aan te zetten tot matiging in het pompen teneinde de beoogde prijsstijging te bereiken een voor de hand liggend beleidsdoel. Het betekende economische voordelen voor vele partijen. Het kortzichtig beleid van de rijke monarchieën, gericht op maximering van hun totale olierente, ook ten koste van OPEC-prijsbeheersing, dwarsboomde deze plannen. Men kan wel vermoeden dat de westerse kapitaalmarkten, die het surplus aan olierente zagen toestromen, en ook de verbruikersbelangen in het Westen, de lage prijssituatie genegen waren en steunden.

In de eerste helft van 1990 hadden over dit geschil tussen Irak, Iran en de monarchieën verschillende besprekingen plaats in de schoot van de OPEC-raad en in andere gremiën van inter-Arabisch overleg. De strategie van een door OPEC georganiseerde produktiematiging met prijsstijging kon ook voor het Westen positieve produktieresultaten leveren op middellange termijn ; met name het terug rendabel maken van de West-Europese en Amerikaanse (marginale) boringen. Uiteraard had dergelijke strategie van prijsstijging tot het kostenpeil in de Verenigde Staten en Europa, af te rekenen met het verzet van de verbruikersbelangen. Door de collusie van belangen tussen de rijke monarchieën en het Westen bleef het bij de relatief lage prijssituatie. Klaarblijkelijk is zomin in het Midden-Oosten als in het Westen een oliestrategie politiek haalbaar die zinnig, coherent en doelmatig lijkt op lange termijn. In 1990 oordeelde Saddam Hoessein dat hij de volumecontrole moest veroveren met hardere middelen.

Van februari tot eind juli 1990 kwam het Arabisch olie-imbroglio in een acute fase. Begin juli 1990 eiste en verkreeg hij van de OPEC-raad een richtingsprijs van 21 \$ per vat. Maar de emirs en sheiks bleven erop los pompen, zodat het volume van aanbod in de markt de beoogde prijsstijging gedeeltelijk neutraliseerde. Saddam Hoessein eiste nogmaals kwijschelding van de "bloedschuld" aangegaan tegenover de rijke emiraten en sheikdommen en dreigde met directe actie indien het niet kwam tot matiging van de oliekraan.

Enkele gepubliceerde analyses van deze acute fase wijzen erop dat de uitgezonden signalen verkeerd werden geïnterpreteerd door alle betrokken partijen. Ook de positie van de Verenigde Staten (als bondgenoot van Koeweit en van Saoedi-Arabië) bleef tot op het laatste ogenblik onduidelijk. De houding van de Amerikaanse ambassade in Bagdad was op zijn zachtst gezegd dubbelzinnig. Dit blijkt uit de publicatie van

conversaties op de vooravond van het conflict. Een gedetailleerde analyse van deze beslissende momenten is een taak voor historici. Het is nu reeds duidelijk dat Saddam's onrechtmatige inpalming van Koeweit het toekomstig traject van het Midden-Oosten ingrijpend zal veranderen. Het Golfconflict heeft een ganse reeks van latente conflicten plots aangescherpt, binnen de regio en ook er buiten. Het wordt er nooit meer zoals voorheen, ook niet voor de Arabische staten van de coalitie.

Tijdens de eerste week na de aanval op Koeweit opteerde de Amerikaanse president voor een gespierde aanpak geschraagd door een enorme troepenmacht. Het inter-Arabisch overleg liep vast. Met het temperament hem eigen, pikte Saddam Hoessein de radicale confrontatie, zodat van bij de aanvang beide partijen wrikvast zaten. Het hiernavolgend diplomatiek overleg moest wel stranden gezien de onverzettelijke houding langs beide kanten. Maar ook aan het embargo op Irak werd relatief weinig tijd en kans van slagen gegeven. De Verenigde Staten stuurden aan op een militair conflict en werden hierin bijgestaan door Groot-Brittannië en Frankrijk die zich als koloniale mogendheden "herboren" voelden. De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd ingezet om de militaire ingreep te legitimeren en verdween na resolutie 678 tijdelijk van het toneel.

Na het losbarsten van de vijandelijkheden werd geopolitiek bedreven met de harde vuist en triomfeerden de havikken van het Pentagon. Voor deze strategen was het oorlogsdoel ruimer dan de bevrijding van Koeweit. Het behelsde ook de uitschakeling van de Iraakse militaire macht. Het werd niet alleen een oorlog ter verdediging van het recht, maar ook een geopolitieke strijd gericht op de eliminatie van Irak als regionale mogendheid. Trouwens, met de Scud-bombardementen op burgers in Israël beoogde Saddam Hoessein eveneens een veralgemeende militaire conflagratie van de regio. En in het kielzog van de vernieling in Bagdad, Basra en de civiele doelen, kwam de Arabische publieke opinie in beroering tegen de westerse coalitie. Met de ineenslorting van het Iraakse leger begint voor het Midden-Oosten een nieuw tijdperk.

Het militaire en technologisch overwicht van het Westen zou de coalitie wel eens Pyrrus-overwinning kunnen bezorgen. De diepe wonden, geslagen langs beide kanten, zullen de onderhandelingen met het Midden-Oosten voor jaren bemoeilijken. Ook de westerse economie kreeg een schokgolf te verwerken waarvan hiernavolgend enkele aspecten worden belicht.

2. De oliegevoeligheid van de kapitaalmarkten

De Iraakse inval in Koeweit verwekte een deining in de olieprijsen, waarvan de schommelingen uitgetekend staan in het vak (c) van grafiek 2. Als gevolg van het hoger vermelde prijs- en volumegeschil tussen de Middenoosterse olielanden startte er reeds in juli 1990 een opwaartse, speculatieve beweging in de internationale olieprijs. Na de Iraakse inval (2 augustus 1990) spiraalde de *spot market* prijs van Brent olie, zigzagsgewijze op tot de piek van eind september met 41,4 dollar per vat. Twee maand na de agressie waren de marktprijzen verdubbeld. Nochtans de kwantitatieve veanderingen in de fysische volumestromen bleven gering. Tijdens de zes eerste weken van het conflict daalde de Middenoosterse oliestroom met slechts 4 % als gevolg van het embargo op Irak en dus ook op bezet Koeweit. Maar deze rimpel in de oliestroom werd prompt gecompenseerd door meerproductie van Saoedi-Arabië, van de Verenigde Arabische Emiraten, van Syrië, van Iran en van Nigeria. Deze landen profiteerden dus dubbel : in volume en in prijs. Alleen de vijf laatste maanden van 1990 verschaften hen 40 miljard \$ meer-inkomensten. Uit hoofde van de vlotte volume-toevoer, moet de verklaring voor deze onstuimige prijsstijging dus elders worden gezocht.

Het is onze stelling dat om reden van de toenemende vervlechting van oliemarkten en financiële markten deze twee uitgegroeid zijn tot communicerende vaten of tot één pot van liquiditeiten. In vorige paragraaf hebben we de toename van financiële intermediëring in de oliemarkt signaleerd. Deze vervlechting heeft tot gevolg dat dezelfde groep van financiële makelaars gelijktijdig op beide markten speculeren. Dit verklaart dat de koersen van de aandelenbeurzen in tegenstelde richting evolueren dan de prijzen in de oliemarkten. Het heeft er alle schijn van dat de speculatieve prijsbewegingen hierin de stuwende kracht vormen en de beweging in de prijzen van de aandelenbeurzen tot een gevolg-reactie worden herleid. Belangrijke financiële enveloppes worden gevormd door staking van aankoop gekoppeld aan verkoop van aandelen ter spijzing van de meer winstgevend geachte speculatie bij verwachte olieprijsstijging. Indien deze olie-prijs-verwachtingen ombuigen dan vloeien volumineuze liquiditeiten terug naar de aandelenmarkt en liften daar de prijzen terug op en omgekeerd¹⁵.

¹⁵ Op dit ogenblik wordt iets meer dan één derde van de internationale oliestromen verhandeld in de financiële markten van New York, Londen en in mindere mate in Rotterdam. Het is dan ook in New York en Londen dat de inverse correlatie van olieprijs en aandelenindices het best wordt geïllustreerd.

We richten dus onze aandacht in de eerste plaats op de beweging in de olieprijsen. Als gevolg van de in feite ongegronde paniek inzake volumedaling spiraalt de olieprijs snel naar de piek van eind september 1990. Hierna zet de omslag in naar beneden, onderbroken door enkele fikse zigzag schommelingen. Hierin speelden geruchten over diplomatieke en militaire kansen en tegenkansen, alsook dreiging met vernieling een beduidende rol.

Geruchten over kansen op vrede werden afgewisseld met negatieve berichtgevingen, zodat een zeer grillig patroon in de olieprijsen volgde. Begin december 1990 drukte de Golf-top op de olieprijs. De financiële markten reageerden tevens positief op de vrijlating van alle westerse gijzelaars. Eind december bedroeg één vat Brent Oil nog 28,3 dollar. Deze prijs lag één-derde lager dan de piekwaarde van eind september (41,4 dollar per vat). Op 9 januari dook de prijs even naar 23 dollar per vat naar aanleiding van de onderhandeling tussen James Baker en Tarek Aziz. Toen ook de allerlaatste vredesinitiatieven sneuvelden, werd het goud en de olie terug duurder. Uiteindelijk deed de Golfoorlog op 17 januari de olieprijsen verrassend dalen met liefst 32%. De 8,8% stijging van die eerste helft van de maand werd aldus omgebogen. Deze op het eerste zicht eigenaardige prijzenreactie op het eerste militaire treffen in de regio, was weerom het gevolg van vermoedens en speculatieve verwachtingen die in de financiële wereld heersten. Eind januari verwachtte deze namelijk een kortstondige oorlog.

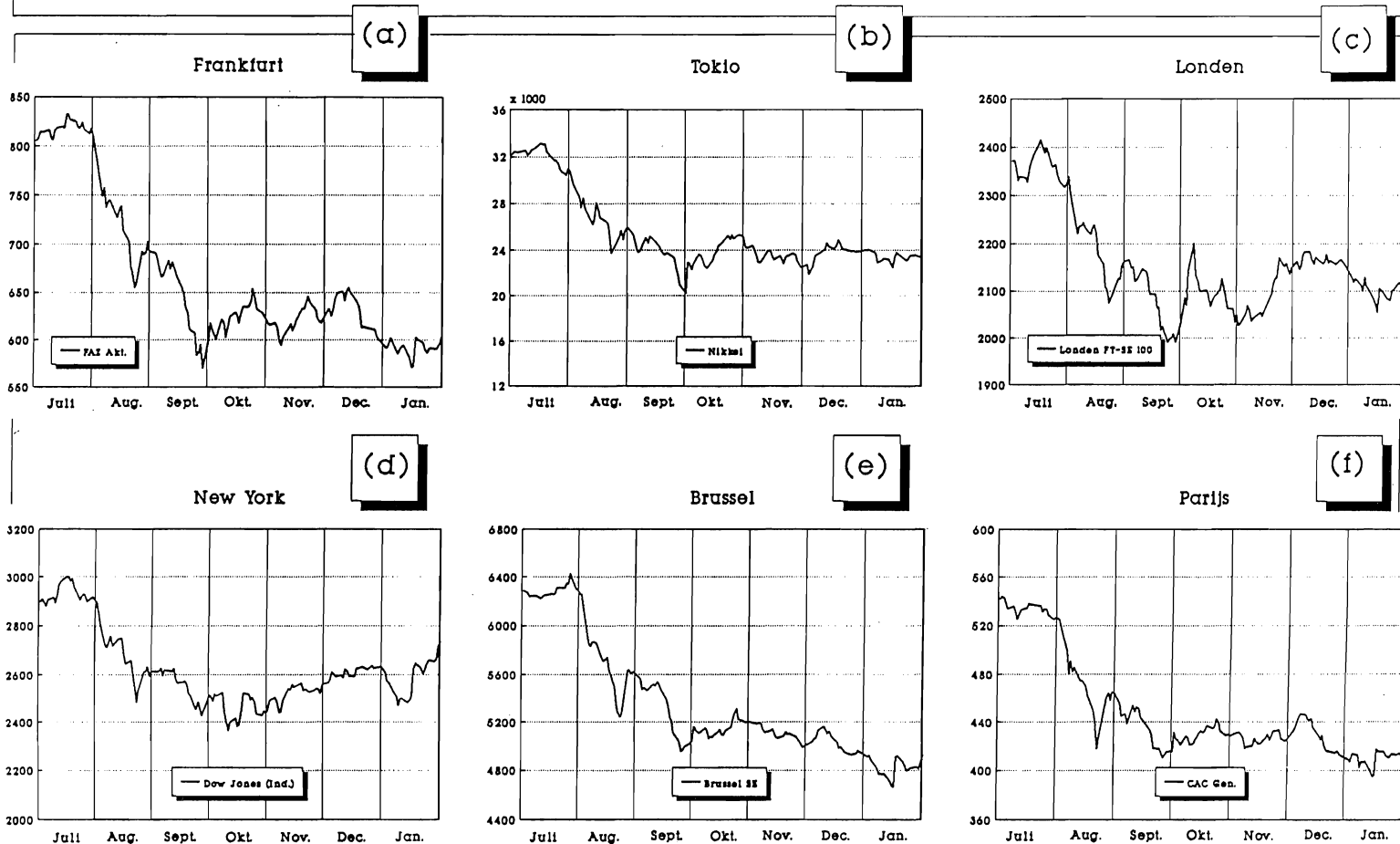
Op de belangrijkste beurzen voor aandelen deed zich een omgekeerde beweging voor. De beursindexen van Frankfurt, Tokio, Londen, New York, Brussel en Parijs worden weergegeven in grafiek 8. Van begin augustus tot eind september 1990 ontspon zich een forse daling, met nadien een lichte stijging. De dalings- en stijgingspercentages voor de gehele periode en van begin tot eind januari 1991, worden in tabel 3 weergegeven.

Tabel 3 : Dalings(-) en stijgingspercentages van de belangrijkste beursindexen

van begin : tot eind :	aug.'90 sept.'90	okt.'90 jan.'91	aug.'90 jan.'91
(a) Frankfurt	-29,6%	1,4%	-24,8%
(b) Tokio	-31,9%	15,2%	-24,5%
(c) Londen	-14,9%	6,9%	-7,2%
(d) New York	-15,4%	8,8%	-5,6%
(e) Brussel	-20,0%	-2,4%	-21,4%
(f) Parijs	-21,0%	0,8%	-20,3%
Brent Oil	109,1%	-47,0%	6,0%

Bron : Financial Times, Financieel Economische Tijd en eigen berekeningen.

Grafiek 8 : Beursindexen (1990-1991)

Bron : Financial Times

Bepaalde beurzen reageerden na september met enig optimisme op de ontwikkelingen in de Golf (bv. Tokio, Londen en New York). Zij hadden vertrouwen op een snelle en gunstige afloop van de Golfsituatie. De reactie van de beurzen was met het militair treffen op 17 januari 1991 zelfs gunstig. Enkel de Brusselse beurs kende een aanhoudend dalende trend na september, terwijl Parijs en Frankfurt lichtjes stegen. In Londen en New York, de twee grootste kapitaalmarkten van de westerse wereld na Tokio, daalde de algemene beurzen slechts met 7,2% en 5,6% over de gehele periode. Dit zijn ook de twee aandelenbeurzen waar de petroleummaatschappijen (de *seven majors* en andere) een beduidende invloed hebben op de globale koerswending van de kapitaalmarkt. Ter illustratie van onze stelling over de inverse correlatie tussen de beweging in olieprijsen en beursindices, brengen we de evolutie van *Brent Oil* en *Dow Jones* (Wall Street) in beeld; zie grafiek 9(a). Voor de periode van onze studie van augustus 1990 tot eind januari 1991 is deze inverse correlatie wel kenmerkend in de beurs van *Wall Street*.

Op korte tijd werden belangrijke financiële middelen versast van de aandelenbeurzen naar speculatie op de oliemarkt, waar gezien de verwachte prijssklim in enkele weken meer winst te halen viel. Het waren vooral de financiële tussenpersonen die door het verschuiven van liquiditeiten uit de aandelenbelegging naar het opkopen van ruwe aardolie de olieprijsen deden opspiralen. Na 15 januari 1991, toen duidelijk werd dat het Westen de oliebevoorrading uit het Midden-Oosten met militaire middelen in zicht was, heeft zich weerom een versassing voorgedaan, maar dan in omgekeerde zin. Het verhuizen van enorme enveloppes aan liquiditeiten uit de aandelenbeurzen naar de oliemarkt en terug, werkt als een schokgolf in de internationale financiële markten.

De statistieken van tabel 3 illustreren het verschillend traject van de belangrijkste aandelenbeurzen. Na zes maanden van zig-zag-beweging komen New York en Londen op het eind van januari 1991 op het kruispunt van 6 % prijsstijging voor Brent Oil en respectievelijk 5,6 % en 7,2 % daling in aandelenindex van New York en van Londen. In de overige beurzen doet de tegengestelde prijsbeweging zich ook wel voor, maar op een andere wijze: een daling van de olieprijs lokt een minder krachtige herstelbeweging uit in de aandelenbeurzen. Hierdoor zijn zij meer dan proportioneel naar beneden gespiraald. Deze meer dan proportionele beursdaling in vergelijking met New York en Londen deed zich eveneens voor na de belangrijke beursinzinkingen van oktober 1987 en oktober 1989. Benevens het verschil in mentaliteit, biedt ook het verschil in structuuropbouw een verklaring. In de Brusselse en Parijse beurs zijn de holdings belangrijk; in Frankfurt zijn

het de Universalbanken en Tokio is een geval apart¹⁶. Noteer ook dat de economische conjunctuur in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië er veel slechter aan toe is dan op het continent en in Japan.

In grafiek 9 worden ook de goud- en dollarkoers van juli 1990 tot januari 1991 weergegeven. Zoals uit paneel (b) van de grafiek volgt, heeft de goudkoers zich eigenaardig gedragen in deze Golfoorlog. In tijden van onzekerheid, zoals bij oorlogsdreiging, wordt goud traditioneel als een veilige vluchthaven gezien door beleggers.

Enkel begin augustus en na het verlopen van het VN-ultimatum heeft goud deze functie kortstondig waargenomen. Wel vonden er af en toe enkele mini-herlevingen plaats, voor de rest was de rol van het goud onduidelijk.

De dollar, die in het verleden vaak gezien werd als ultieme muntveiligheid, kon de internationale beleggers deze keer niet bekoren. De belabberde toestand van de Amerikaanse economie en financiën drukte de koers tegenover onze munt naar beneden met 6 %.

3. Oliestrategie voor de jaren negentig

Bij beëindiging van de vijandelijkheden staat de toekomstige strategie inzake prijs- en volume van aardolie terug hoog op het bord staan van alle betrokken partijen : het OPEC-kartel, de petroleummaatschappijen, de verbruikersbelangen en de geopolitiek.

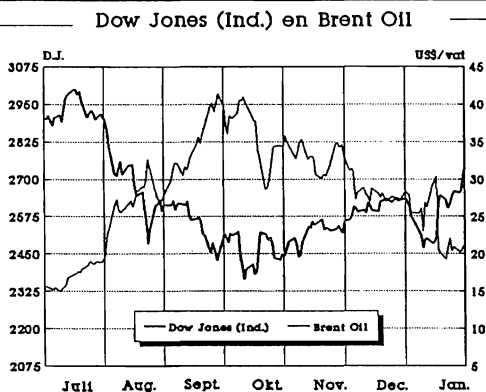
In onze analyse werden hierin drie fasen uitgetekend :

- a. De eerste 25 jaar na de tweede wereldoorlog, waarin het oligopolie van de *seven majors* de oliestrategie beheerste, met geostrategische ondersteuning van de Britse en vooral Amerikaanse macht.
- b. De OPEC-fase, waarin niettegenstaande twee uitschieters (1973 en 1980) het Westen enige controle bleef uitoefenen bij middel van alliantie met de olie-invloedrijke monarchieën : Saoedi-Arabië, Koeweit en de Verenigde Arabische Emiraten.
- c. De periode sinds 1985 waarin de aanvalsvergroting van petroleummaatschappijen, de afbrokkeling van de OPEC-invloed en de gewijzigde contractprocedures resulteerden in een concurrentiële markt, gedeeltelijk in regie genomen door

¹⁶ Zie L. Baeck, De aandelenbeurzen, 1982-87 : het lustrum van de stier, *Leuvense Economische Standpunten*, nr. 41, Leuven, 1987.

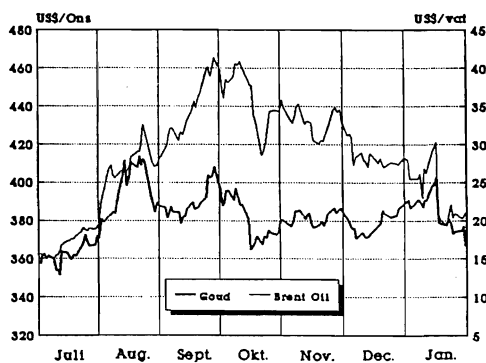
Grafiek 9 : Financiële markten (1990-1991)

(a)

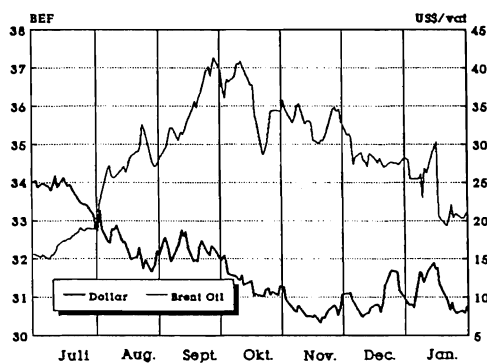
(b)

Goudprijs (Londen) en Brent Oil

(c)

Dollar (off.flx.) en Brent Oil

Bron : (a) Financial Times, F.E.T.

(b)(c) F.E.T.

financiële intermediëring. Dit gefinancieriseerd bestel wordt hoofdzakelijk gedreven, zoals andere grondstoffenmarkten en aandelenbeurzen, door speculatieve winstverwachtingen op korte termijn. In deze prijsvorming speelt de lange termijnvisie - zoals het leeglopen van hun olieputten rond het jaar 2000 bij de twee grootste producenten, met name de Verenigde Staten en de Sovjetunie - nauwelijks een rol.

De conventionele geostrategie van het Westen die deze structurele handicap van het marktmechanisme, voor deze vitale energiebron, denkt op te lossen door machtsuitoefening in het olierijke Midden-Oosten, kan in de toekomst tot nog meer confrontaties aanleiding geven. Vanuit middellange termijn gezien was de marktprijs van 1985 tot 1990 te laag. De kortzichtige energiepolitiek van de belangrijkste verbruikerslanden, voornamelijk de Verenigde Staten en West-Europa, waren ten dele medeverantwoordelijk voor de Middenoosterse oliegeschillen die vroeg of laat een confrontatie moesten uitlokken.

In het Westen is het besef onvoldoende doorgedrongen dat het Midden-Oosten in het bezit is van een enorme reserve oliebronnen die het zich onmogelijk door blijvende herkolonisering kan toeëigenen. Een meer aanvaardbare en duurzame oplossing is gezamenlijk overleg, met medezeggenschap van de producentenlanden, dat kan leiden tot een globale en coherente lange termijn strategie.

- a. Het ontwerpen van een meer adequate oliepolitiek (inzake productie, consumptie en prijzen) binnen de zone van onze grote verbruikerslanden lijkt ons een prioritaire opdracht. De verantwoordelijke privébelangen alsook de politieke bewindslieden hebben in deze slagader van onze volkshuishouding vaak aan struisvogelstrategie gedaan.
- b. Bij de Middenoosterse producentenlanden is een groot deel van de olierente opgegaan in buitensporige farao-projecten en in bewapeningswedloop met weinig authentieke ontwikkeling en welzijn voor de massa van de bevolking. Een prijsverhoging, die we ook voor de lange termijn belangen van het Westen adequaat achten, zou de olierente van de producentenlanden nog meer opliften. De zinnigheid hiervan postuleert evenwel een vruchtbaarder besteding van de olierente. Door de wapenhandel te matigen en met constructieve projecten gericht op authentieke ontwikkeling, kan het Westen hiertoe bijdragen.
- c. De petroleumeconomie heeft de kloof tussen de rijke en minder met olie gezegende landen vergroot. De veiligheid van oliebevoorrading van de wereld is

gebaat bij een billijker inter-Arabische verdeling van de olierente. Zoniet zullen de conflicthaarden blijven smeulen.

Het is te vrezen dat de Middenoosterse regimes hun oliepompen driftiger aan het spuiten zetten. Dit om de wederopbouw te financieren. Voor de verbruikerslanden wordt de olie dan terug goedkoop. Het is wel utopisch te verwachten dat de bewindslieden en de privé-markten van het Westen, nu reeds hun blikken richten op het jaar 2000, d.w.z. op het jaar dat de Amerikaanse en Russische putten leeg zijn.

4. De conjuncturele gevolgen

In het begin van het Golfconflict ging alle aandacht naar de economische effecten van de olieprijsklim. De studiedienst van Goldman & Sachs, een *think-tank* met enig prestige in internationale beurskringen, pakte recentelijk uit met een simulatieoefening. Volgens de berekening van hun economen zou een olieprijslift van 40 %, op de gemiddelde aardolieprijs (1985-1990) van 16 tot 17 \$ per vat een tarief brengen van respectievelijk 20,4 \$ (waarbij de Europese boringen ten volle rendabel zijn) en van 23,8 \$ per vat (waarbij de Amerikaanse putten op volle toeren pompen), met volgende nawerking voor 1991 :

Tabel 4 : Prognose 1991

	Verenigde Staten	Japan	Duitsland
Daling van groei in BNP	0,5 %	0,6 %	0,7 %
Daling beschikbaar inkomen	1,1 %	1,5 %	1,6 %
Stijging consumptieprijzen	0,9 %	0,8 %	0,9 %

Bron : Goldman and Sachs, *International Economic Forecast*, Londen, 1991.

Ondertussen is de aandacht van de analisten verschoven naar het ruimer kader van de conjunctuurdynamiek in de Verenigde Staten en in West-Europa.

Op de vooravond van de Golfcrisis was de lange golf van hoogconjunctuur in de Verenigde Staten aan het uitblussen. Benevens de gekende deficits in het overheidsbudget en in de internationale handelsbalans, veroorzaakte een reeks van falingen in de financiële sector (spaarkassen en banken) een onbehagen in ondernemerskringen. Niettegenstaande de sterke waardevermindering van de dollar tussen 1985-1990 bleef de internationale

concurrentiekracht van de Amerikaanse industrie beneden maat. De internationale schuldenlast nam gestadig toe, zodat de dollarkoers verder dalwaarts gleed. Inzake economische groei in de Verenigde Staten zijn de meeste prognoses eerder pessimistisch.

Hetzelfde geldt voor Groot-Brittannië. In het vertrek van premier Thatcher heeft het teleurstellend resultaat van haar economisch beleid ondermeer meegespeeld. Het is wel treffend dat de Amerikaanse en Britse bewindslieden, die maar schamele resultaten scoren in hun binnenlands beleid zo spierkrachtig optreden naar buiten. Het is de vraag hoelang de Verenigde Staten militair ondersteunde geopolitiek kunnen bedrijven ; met lege beurs en grotelijks gefinancierd door cliëntenstaten.

West-Europa, dat in het kielzog van de Duitse eenmaking, en van de opening naar Centraal-Europa ingesteld was op een uitzonderlijke hoogconjunctuur, schakelde nu ook over naar groeivertraging. Vele investeringen werden uitgesteld. Enkele sectoren, zo b.v. het internationaal toerisme en de luchtvaart worden zwaar getroffen. Het Golfconflict heeft meer gekost aan gemiste groeikansen en daling van tewerkstelling, dan aan de reeds aanzienlijke meeruitgaven voor het oorlogsbudget.

Voor Centraal-Europa kwam na de volksjubel de pijnlijke omschakeling van de starre en inefficiënte volkshuishoudingen. Op economisch vlak bevinden de meeste landen zich in een depressie, met soms aanzienlijke daling van welvaart. In het jaar 1990 verliep de daling van het binnenlands produkt er als volgt : Polen 17 %, Roemenië 15 %, Bulgarije 12 %, Joegoslavië 10 %, Hongarije 5 % en Tsjechoslovakije 3 %.

Op vele plaatsen ter wereld groeide 1990 uit als een crisisjaar.

V. ONTWIKKELING, VERWESTELIJKing EN ISLAM

1. De culturele herbronning

Teneinde het conflict tussen het Midden-Oosten en het Westen te situeren in een ruimer kader, benaderen wij het vanuit de dimensie van "ontwikkeling".

Na de tweede wereldoorlog ontloek de ontwikkelingsideologie die de gedekoloniseerde staten zou inspireren en begeleiden bij de uitbouw van hun natie. Zoals vele concepten is ook "ontwikkeling" een complex begrip, en dus voor verschillende interpretaties vatbaar. In letterlijke zin opgevat betekent ont-wikkeling een loskomen uit de wikkel ; in de franse

taal verwijst "*dé-veloppement*" eveneens naar een loskomen uit de enveloppe. Dit etymologische woordenspel wordt evenwel belangrijk indien men zich verder bezint over volgende vragen :

- a. Hoe dient de verwijzing naar "wikkel" of naar "enveloppe" worden opgevat.
- b. Hoe ziet men de wisselwerking in het loskomen uit de wikkel of de enveloppe : tussen eigen initiatief (potentialiteit) en tussen externe beïnvloeding of actie.

Hierin zijn uiteraard verschillende historische schakeringen mogelijk, die in de ontwikkelingsliteratuur uitvoerig werden beschreven en geanalyseerd. Gezien vanuit de geschiedenis van het denken (d.w.z. de intellectuele geschiedenis) die hierover een paradigmastrijd voerde, kunnen twee significante visies worden onderscheiden.

- a. De socratische traditie van de Griekse wijsbegeerte huldigde inzake ontwikkeling een opvatting waarbij de tot dan nog sluimerende potentie door eigen inspanning loskomt, om zodoende de "volwassenheid" na te streven. Aristoteles beschouwde ontwikkeling als een activeren van de *dunamis* (virtualiteit) naar een hoger peil van *energía*. Hierbij kan de *paideía* (opvoeding, begeleiding) een beduidende rol spelen. Maar wat niet in de wikkel in potentie aanwezig is, kan er niet uitkomen, en zeker niet door "ontwikkeling" tot volwassenheid komen. In deze visie over ontwikkeling overweegt de idee van "*self-reliance*". De Latijnse scholastiekers namen deze visie over en definieerden ontwikkeling als een overschakeling van *potentia* naar *actus*. Ook de denkers van de klassieke islam huldigden deze visie. Trouwens, de hedendaagse islamitische beweging zorgt nu voor een historisch *réveil* van deze opvatting.
- b. In de tweede helft van de negentiende eeuw, toen enkele koloniale mogendheden hun expansie uitstrekten naar alle werelddelen, zorgde het sociaal en politiek darwinisme voor een doctrinaire dekking of legitimering. In de millenaire strijd tussen de beschavingen had de westerse zich geleidelijk opgeworpen als "*the fittest*", d.w.z. als de superieure ook op technisch en wetenschappelijk vlak. Vanuit het socio-politiek darwinisme leek het dan ook passend dat de westerse wereld bij middel van een koloniale *paideía* haar eigen ontwikkelingspatroon opzette aan de achtergebleven volkeren. Deze zending werd opgevat als een opvoedingstaak van lange duur. Immers, de historisch gegroeide wikkels (of de enveloppes van eigen traditie, religie, sociale weefsels, politieke legitimiteit, alsook de symboolstructuur) werden beschouwd als hinderpalen ; waarvan de verwijdering en de opvulling door westerse, veel tijd zou vergen. De begaafde literator van het socio-politieke darwinisme, met name Kipling, stelde dit voor als "*the white man's burden*". In

deze visie werd ontwikkeling niet gezien als de ontplooiing van de eigen nog sluimerende virtualiteit, maar wel als het verlaten van de historisch gegeven enveloppe met overname van het westers patroon.

In de jaren 1945-1965, d.w.z. tijdens het hoogtepunt van de koude oorlog, beleefden deze ideeën, ingekleed in een nieuwe terminologie, een intense heropleving. De Sovjetunie ging over tot intense soviëtisering. De Verenigde Staten, als hegemoniale leider van het Westen, zette de Europese bondgenoten aan tot spoedige dekolonisatie. Met een mengsel van oprecht idealisme en van aandacht voor eigen belangen, stroomlijnden zij hun beleid vanuit volgende beginselen :

- a. Het smeden van allianties met leiderskringen van bevriende landen, die indien mogelijk, ook ruime steun genieten in eigen land.
- b. Het opbouwen van een westerse consumptie-economie, eerst voor de elite, daarna voor ruimer groepen.
- c. Het intensifiëren van westerse, bij voorkeur Amerikaanse, organisatiepatronen van de samenleving.
- d. Het openen van deze landen voor transnationale bedrijven.
- e. Militaire en financiële steun in de strijd tegen interne en externe (communistische) subversie.

De Europese landen sloten zich aan bij deze samenwerkingsstrategie, die onder het mom van ontwikkeling, in feite de vroeger begonnen verwestelijking intensifieerde. Zoals de voorafgaandelijke kolonisatie, lokte deze actieve inzet voor modernisering tegenstand uit bij de traditionele achterban en bij de links radicalen van de ontwikkelingslanden. Maar een niet onbelangrijk deel van de westers gevormde elite schaarde zich met enthousiasme achter het project. De groepen, die zowel hier als ginder, accenten legden op laïcisering en op socialisme als hefboom van ontwikkeling, bestempelden hun project als "tiers-mondisme" of "third-worldism".

In de tweede helft van de jaren zestig liep de historische smidse heet en verloren enkele populistische leiders van Azië, Afrika, het Midden-Oosten en Latijns-Amerika hun greep op het gebeuren. Onder invloed van fundamentalistische groepen die zich geroepen voelen de wereld te zuiveren van echte zowel als van vermeende demonen, alsook onder impuls van invloedrijke belangengroepen, veranderde Washington het geweer van schouder. De Amerikaanse bewindselite schakelde over naar een politiek van "*law and order*" in de jonge naties ; met steun van lokale militaire *juntas*. Onder deze druk moest het idealistisch project wijken voor harde *realpolitiek*.

De Amerikaanse politieke wetenschappers alsook de bewindselite verbergen sinds 1970 nauwelijks hun voorkeur voor stabiliserende regeringsploegen, ondersteund of geleid door het legercommando. De civiele aanpak van de ontwikkelingsstrategie, als sluitstuk van het buitenlands beleid, komt in de verdrukking tegenover de toenemende militarisering van het denken en handelen.

In zijn boek *"The Arrogance of Power"* geschreven naar aanleiding van het vietnamese trauma, beschrijft senator Fullbright het beleid van de Verenigde Staten als een wisselend onevenwicht, resulterend uit tegengestelde krachten. Enerzijds zijn er de idealistische, de vredelievende, de ras- en cultuur tolerante, de innovatieve en de solidair handelende Amerikanen. Anderzijds zijn er de havikken, de naïeve vlagpatriotten, de beklijvingsgezinde fundamentalisten, de isolationisten en de intoleranten die zich bedreigd voelen door al wat niet traditioneel Amerikaans is. Sinds de nederlaag in Vietnam, is laatstgenoemde groep erop uit geweest om met militair geweld de gefrusteerde trots en de internationale hegemonie te herbevestigen.

De Britse en Franse bewindselite koestert in mindere mate dezelfde ambities en ontplooid in Afrika, Australazië, de Falklands en het Midden-Oosten verschillende militaire ingrepen. De getrainde en technologisch uitgeruste woestijnsoldaten, ingezet in de Golfoorlog, zijn niet plots uit de lucht komen vallen. Zij zijn de instrumenten van geopolitieke belangen.

2. De Middenoosterse ontwikkelingsdynamiek

Vanouds heeft het christelijke Westen een dieper geworteld vooroordeel tegenover de landen van de islam dan tegenover de hindoeïstische en de boeddhistische beschavingen. De Iraanse revolutie, de ontwrichting van Libanon, de onruststokende Gadhafi, en nu de Golfoorlog zijn niet van aard om een mooier beeld op te hangen. Deze vertroebelde beeldvorming (beeldverminking ?) is deels het gevolg van onvolledige en eenzijdige kennis en informatie.

Met de blik op het Midden-Oosten, zijn tijdens de jongste honderd jaar twee periodes te onderscheiden :

- a. De eerste fase, waarin elites gevormd in het Westen, aansturen op de "modernisering van de islam".
- b. Een tweede fase, die aanvangt in het begin van de jaren zeventig, waarin het islamitisch *réveil* zich met stijgend succes inzet voor de "islamisering van de moderniteit".

Van de veertiende tot op het einde van de negentiende eeuw is de islambeschaving in het Midden-Oosten als het ware uitgeblust. De groeiende achterstand op het vlak van de materiële ontwikkeling en de westerse kolonisatie van grote gebiedsdelen, drong de islam in de ondergeschikte positie van godsdienst voor onderontwikkelde volkeren. De *mollahs* en de *oelemas* omkaderen de bevolking met een volksislam ontdaan van elke intellectuele bevruchting.

In het begin van de twintigste eeuw ontluikt in de schoot van de stedelijke centra een intellectuele en culturele hervormingsbeweging, gekend onder de naam *nahda* of heropleving. Deze salafisten (*salafiya* : hervorming) van de islam beogen de opname van de moderniseringsideologieën, ontsproten in het Westen sinds de achttiendes-eeuwse Verlichting. Het doel van de salafisten is de modernisering van de islamitische maatschappij, door overname van westerse wetenschap, van techniek en van ontwikkelingsmethoden. Deze moderniserende elites ontpoppen zich weldra als vurige nationalist en vormen de hefboom voor de politieke bevrijding of de dekolonisatie los van het Westen¹⁷. In het kielzog van de dekolonisatie ontstaan de nieuwe staten van het huidige Midden-Oosten en van de Maghreb. De socio-economische profilering van de verschillende landen werd reeds in het eerste hoofdstuk behandeld.

In de jaren zeventig komt overal een kentering op gang met als doel de her-islamisering op basis van de eigen historische traditie. De militaire nederlagen van Nasser tegen Israël, de spectaculaire rijkdom afkomstig uit de petroleumwinning in enkele gebiedsdelen die de kloof tussen arm en rijk vergroot, de falen en het uitblijven van welvaartsresultaten voor de massa in de socialistische zowel als in de kapitalistische ontwikkelingsstrategieën, de laïciserende invloed die uitgaat van de geseculariseerde beleidselites, verwekken bij brede lagen van de bevolking een diepe malaise tegenover de verwestelijking en de modernisering.

Tijdens de periode 1950-70 had in ongeveer alle landen van de regio een versnelde industrialisatie plaats met verwaarlozing en verkommering van de traditionele economische activiteit. Tevens was er een toenemende verstedelijking gestuwd door rurale exodus ; dus door toevloei van plattelanders die in het stedelijk milieu hun sociale weefsels (familiale banden) zien verdunnen. De verscherping van de sociale ongelijkheid, alsook de marginalisering van bevolkingsgroepen die in deze modernisering hun draai niet vinden, scherpen de malaise aan. Vooral de vrouwelijke bevolking lijdt hieronder.

¹⁷ A. Laroui, *Islam et modernité*, Parijs, 1987.

Een groeiend onbehagen schiet wortel in de dieptelagen van de islamitische samenlevingen. Immers, de modernisering bewerkt vooral een uitholling van de eigen historische tradities, maar brengt geen authentieke ontwikkeling. Een massa ontwortelden en gedepriveerden emigreert naar de gammele woonwijken van de steden, die de voedingsbodems vormen voor een radicaal islamitisch *réveil* :

1. In Iran sticht de sjii'tische clerus in 1979 een theocratie op basis van de *sjariah*.
2. In de overige landen van sunnitische belijdenis ontpopt zich een beweging, die niet meer de modernisering van de islam (*nahda*) voorstaat, maar veeleer een radicale her-islamisering en her-traditionalisering nastreeft van de globale samenleving, van de cultuur, van de handelingsmoraal en van de zeden¹⁸.

In de periode 1955-'70 werd de modernisering gestuwd door autoritaire regimes die het opnamen tegen de door de kolonisatie geïnstalleerde monarchieën. Hun moderniseringsproject werd gedragen door een intens Arabisch nationalisme op het model van de 19de-eeuwse Duitse filosofie over natievorming, voornamelijk gelegitimeerd door begrippen zoals ras en taal. In hun moderniseringsproject kwam de godsdienst over als een historische relikwie, waarvan de maatschappelijke functie mettertijd zou vervangen worden door nieuwe, organisatorische solidariteitsbanden in conformiteit met het industriële, stedelijke en technocratische bestel van de twintigste eeuw. Op het einde van de jaren zestig, toen de vele falingen van dit vooruitstrevend nationalisme zichtbaar werden, zette zich een tegenoffensief in vanwege de radicale islambeweging, met als doel de her-islamisering van de maatschappij. In Iran realiseerde de islambeweging haar eerste triomf van de religie en van de eigen culturele traditie op het moderniserende regime.

Van 1963 tot 1978 lanceerde de Sjah met krachtige hand een grootscheeps plan van modernisering, van industrialisering, van stedelijke expansie, van openbare werken, van laïciserende onderwijs- en cultuurprogramma's, alsook van bewapening. Na de OPEC-prijslifton dronken de Sjah en de keizerlijke familie met volle teugen van het ontwikkelingselexir, d.w.z. van de binnenvloeiende olierente. De begoede klasse en de in het buitenland gevormde elitegroepen deelden mee in de resultaten van de

¹⁸ Voor een meer uitgebreide situering en analyse van de islamitische beweging verwijzen we de geïnteresseerde lezer naar volgende studies : M. Ayoob, *The Politics of Islamic Reassertion*, Londen, 1981 ; R. Dekmejian, *Islam in Revolution*, Syracuse, 1985 ; B. Etienne, *L'Islamisme radical*, Parijs, 1987 ; een speciaal nummer van het Parijse tijdschrift *Esprit* "Islam : qu'est-ce que le néofondamentalisme", 1990 ; S. Kepel & Y. Richard, *Intellectuels et militants de l'Islam contemporain*, Parijs, 1990.

moderniseringsroes. De vergeten groepen, d.w.z. de werkloze en ontwortelde plattelanders van de chaotisch gevormde voorsteden, de traditionele middenstand en de sjii'tische clerus vonden elkaar in het ondergronds verzet. De Iraanse omwenteling is de eerste revolutie in de naam van Allah in de twintigste eeuw. Iran is tevens een schoolvoorbeeld van de doelverandering, alsook van de verschuiving in de maatschappelijke basis, kenmerkend voor de kentering in het Midden-Oosten.

De eerste aanzet van kritiek komt van intellectuelen, meestal literatoren, die de cultuur-afbraak in het kielzog van de modernisering aan de kaak stellen. In een tweede fase neemt de radicale islambeweging het initiatief over. Het is dus fout de omwenteling in Iran te beschouwen als een staatsgreep van middeleeuws aandoende ayatollah's. De revolutie werd tevens gedragen door de *intelligentsia* die de culturele tradities van Iran verkoos boven de import uit het Westen. De sjii'tische clerus had nog meer controle over de geesten, dan vele binnen- en buitenlandse analisten hadden vermoed. Gesteund door hun volkse achterban, namen de cultuur-revolutionairen de leiding in de door de ayatollah's gewenste "*Umwertung aller Werte*" d.w.z. naar de her-islamisering. Onder impuls van deze revolutie zou ook het begrip ontwikkeling, geïnterpreteerd vanuit het *islamréveil*, een nieuwe betekenis krijgen. Zij wijkt sterk af van deze gangbaar in het Westen.

Halfweg van de jaren zestig kwam een maatschappij-kritische literatuur tot bloei die de overname van het westers leefpatroon van de elite met scherpe ironie bespottelijk maakte. De literator Ali Jalal Ahmad schreef een reeks novellen op het thema *gharbzadegi* en werd op slag de gretig gelezen auteur van de bij de traditie aanleunende universitaire jeugd. De titel is een samenstelling van *gharb* (Westen) met *zadegi* (giftige stof) en betekent dus letterlijk *westintoxicatie*. Met bijtend sarcasme illustreert Ahmad de culturele ravages, veroorzaakt door de westerse "*nieuwlichterij*": de verloedering van de eigen tradities, de elitecoöptatie in het westers orbit en de hieruitvolgende economische infeodering¹⁹. Langs deze en gelijkaardige literatuur door andere auteurs zijn vele Iraanse universitair gevormde jongeren tot een vernieuwd cultureel bewustzijn gekomen.

Met de jonge en in Parijs gevormde socioloog Ali Shariati, alsook met de economische geschriften van Sayed Sadr en Abol Bani Sadr ging de ontwikkelingsliteratuur van Iran

¹⁹ B. Hanson, "The Westoxication of Iran" in *International Journal of Middle Eastern Studies*, 1983.

reeds een meer religieuze toer op²⁰. Shariati opent zijn essays met volgende zinsnede : "Mijne vrienden, wij leven in een samenleving, waarin wij staan tegenover een systeem dat de helft van de wereld beheerst, wellicht zelfs de hele wereld". In zijn betoog gericht aan de studerende jeugd, verkondigt hij de boodschap dat alleen de *sjariah* (vooral de islamitische wet van de sociale gerechtigheid) de enig heilzame weg is voor het volk van Iran. Met de kenmerkende "messiaanse" ijver van een telg uit een ayatollah-familie, heeft hij de grondslagen gelegd van een islamitische ontwikkelingsstrategie, met sji'itische overtonen, d.w.z. met revolutionaire inslag.

Maar ayatollah Khomeini is in deze revolutie de centrale figuur. In de jaren 1977-78 vond hij de tijden rijp om aan de slag te gaan. Met het onkreukbaar imago van jarenlange, compromisloze hekelaar van de Sjah en met een onmiskenbaar talent van volksmenner, begon hij vanuit zijn bannelingsoord in Parijs, zijn triomfantelijke opmars naar de leiding van de revolte. Voor ongeveer tien jaar zullen de beleidslijnen uitgestippeld door de charismatische ayatollah de ontwikkelingskoers van Iran bepalen. Tot de wezenlijke kenmerken van het Khomeinisme behoren alvast de volgende elementen :

- a. Het nastreven van een compromisloze her-traditionalisering : de *sjariah* is de enige en gemeenschappelijke grondwet van de samenleving en van de staat.
- b. Het benadrukken van de messianistische toekomstverwachting inzake rechtgeaarde leiders volgens sji'itische traditie.
- c. Een meer dan gewone inzet voor de sociale gerechtigheid.
- d. Een intens, Iraans zendingsbewustzijn, gekoppeld aan een sterk besef van culturele integriteit, die de buitenlandse (vooral westerse) invloeden zoveel mogelijk "buiten" wil houden.

In de politiek van intense ont-westelijking, verlegde de maatschappelijke basis zich naar de krachten die de revolutie aan de macht hadden gebracht en bleven steunen : de *bazaari*, de lagere bedienden en middenkaders, de aan de traditie gebonden vrouwen, de minstbedeelden (*mostadafoun*), de universitair en van islamitische overtuiging. De hogere kaders die in het orbit van de Sjah en van het Westen dachten en leefden, hadden last met deze "*Umwertung aller Werte*" en verloren aanzien en invloed. Voor een massa van traditioneel verankerde vrouwen bracht het regime aanzien en ontvoogding, alsook kansen waarvan ze in het westers ontwikkelingspatroon uitgesloten waren, zoals scholing en

²⁰ Shahrough Akhavi, "Shariati's Social Thought", alsook Homa Katouzian, "Shi'ism and Islamic Economics", beide studies gebundeld in (ed. N. Keddie) *Religion and Politics in Iran*, Londen, 1983.

tewerkstelling. Voor hen werd de veralgemening van de traditionele kleding zowel een symbool van islamitische herbevestiging als van maatschappelijke promotie²¹.

De identitaire strijd van ontwestelijking werd aanvankelijk gevoerd op twee fronten :

- a. Op het internationale vlak, tegen de grote satan (d.w.z. de Verenigde Staten) en tegen de handlanger van het Westen, met name Saddam Hoessein ! Hij werd meer in beeld gebracht als financieel en militair ondersteunde huurling van het Westen dan als Middenoosterse tegenstander.
- b. Op binnenlands vlak tegen alle krachten die als echte of vermeende saboteurs van de revolutie werden bestempeld.

De oorlog tussen Irak-Iran had twee gevolgen die mettertijd tegen het belang zouden spelen van Saddam Hoessein. Door de totale mobilisatie van alle krachten voor de verdediging van het sjii'tische regime, was dit laatste genoodzaakt de export van de revolutie (bv. naar de verafschuwde monarchieën en emiraten) af te zeggen. Hierdoor werd Iran in feite als minder gevaarlijk gezien door de sheiks en emirs ; met het gevolg dat zij Saddam Hoessein minder nodig hadden dan voorheen en zijn eisen minder inwilligden.. Trouwens, de troebele affaire van *Iran-gate* heeft aangetoond dat zelfs de Verenigde Staten begonnen te twijfelen aan het nut van Saddam Hoessein voor hun politiek²². Zij begonnen op twee paarden te wedden, met een voorstel van geheime wapenlevering. Dit werd een toegedekt slippertje tussen de grote satan Amerika en tussen de zo gehate ayatollah.

In 1989, bij het overlijden van Khomeini nam Rafsandjani over als staatshoofd. Als *hodjatoleslam* houdt hij tevens een clericale wortel in de sjii'tische machtszuil van het regime. Nu dit stevig gevestigd is, kan zijn beleid een meer pragmatische wending nemen. Inzake buitenlandse politiek, handelsrelaties en technologische uitwisseling, heeft Iran intense samenwerking uitgebouwd met Japan, Zuid-Korea en in mindere mate met de Sovjetunie. De militaire nederlaag van Irak geeft het land nu een versterkt gewicht en aanzien in de regio. De aanwezigheid van Amerikaanse troepen in de nabijheid van Iran wordt er evenwel afgewezen als een anathema. Iran, dat zich ziet als de vlam van Allah, blijft in de regio een niet te onderschatten materiële en morele kracht.

²¹ Nouchine Yavari, "Rejet de l'occident et stratégie identitaire en Iran" in *Revue Française de Science Politique*, n° 4, 1986.

²² Zie voor meer detail de gepubliceerde notulen van de *Tower Commission*, Washington, 1989.

In de landen van sunnitische belijdenis, vooral in Egypte en in de Maghreb, recruteert de radicale islambeweging een toenemende achterban, dit niettegenstaande tegenkanting van hun regeringen en van de regimegebonden traditionele *oelema's*. Hun militanten verkondigen een van modernisme uitgezuiverde islam, geïnspireerd door klassieke auteurs zoals de hanbaliet Ibn Taymiya. Zij wimpelen het ontwikkelingsbeleid van hun regeringen af als import uit het Westen. Deze koers heeft daarenboven de kloof tussen arm en rijk vergroot en marginaliseert de gelovige gemeenschap in het internationale forum.

Het gevoerde beleid perverteert de eigen historische waardenschaal, waarin de sociale rechtvaardigheid de centrale norm was van de economie. De monarchieën en emiraten, die een groot deel van hun olierente beleggen in westerse financiële markten beoordelen zij als onrechtmatige heersers over een rijkdom die, gezien vanuit de *sjariah*, behoort aan de *umma*. De bewindslieden van Irak en Syrië, als laïciserende nationalistes moesten het nog meer ontgelden. Trouwens, Saddam Hoessein is op 16 juli 1979 aan de macht gekomen na een bloedige uitschakeling van sjii'tische leden van de Baath-partij. In een pamflet dat hij op zijn naam publiceerde over "Mijn visie over religie en politiek" wordt gesteld, dat in een gesecculariseerd en socialiserend staatsbestel, geen plaats is voor religie, tenzij onder vorm van louter privé-ceremonies.

Saddam Hoessein die zich in de Golfoorlog ter elfder uur bekeerde tot de *jihad*, verkondigde toen nog in zijn pamflet dat religieuze inmenging in de keuze van beleidsdoelen en van ontwikkelingsmethoden "met de ijzeren vuist" zou worden onderdrukt. In 1982 liet Hafez al-Assad, president van Syrië, de ijzeren vuist los in de stad Hama op een protestbetoging van islamitische militanten, waarbij 6.000 mensen werden afgeslacht.

In tegenstelling met de Iraanse revolutie had de sunnitische islambeweging, tot aan het uitbreken van de Golfoorlog, geen regeringsambities. Zij richten hun energie op de islamisering van de mentaliteit, van de cultuur, van de zeden en van de dagelijkse omgangsvormen. Zij vergelijken de situatie van heden met de vóór-islamitische tijd, alsook met het begin van de vervalperiode toen de islam overrompeld werd door Aziatische veroveraars zoals Seldsjoeken en Mammeloecken. Hierdoor verviel hun gemeenschap in een staat van *jahiliya* (barbarie), d.w.z. in een ontkrachting van de *sjariah*. In de nieuwe interpretatie die de radicale islamieten geven aan de klassieke teksten, worden de tyrannieke Mammeloecken vervangen door de perverterende invloeden gebracht door de hedendaagse, ontspoorde beleidslieden en het Westen. Om deze perversie met haar en wortel uit te roeien is het niet voldoende om de politieke macht te

veroveren. Alleen een strijd tegen de *jahiliya* in de geest der mensen, of de her-islamisering, kan de gelovige gemeenschap op het goede pad brengen ²³

De achterban van de nog minoritaire beweging is moeilijk naar aantal te schatten. In de loop van de jongste jaren is hun aanhang bij de stedelijke studerende jeugd alsook bij de middenkaders toegenomen. Maar de kans is groot dat de Golfoorlog, die nog eens de nederlaag brengt voor de Arabische nationalistenvan laïciserende strekking, de radicale islambeweging een lift bezorgt.

Voor ons, waarnemers van het Westen, is het niet eenvoudig om de gevolgen van deze kentering juist in te schatten op de toekomstige ontwikkeling. De regio is verankerd in de mediterrane beschaving waarin de soms gezwollen rethoriek ook als compensatie dient voor de falingen inzake de concrete verwezenlijking van de ideale doelstellingen. Op een massa mosulmanen werkt het maatschappijproject van een uitgezuiverde islam in als een sublimatie van de grauwe werkelijkheid. Tegenover de uitholling van de traditie en het achterwege blijven van de materiële beloften van de modernisering, bieden de verwachtingen verankerd in de historische symboolstructuur de kans voor een nieuw begin²⁴. Het is moeilijk te voorspellen of de islambeweging een kracht is die zal blijven.

VI. BESLUIT

De snelle opeenvolging van ingrijpende gebeurtenissen in 1990-91 heeft een nieuw geopolitiek krachtenveld verwekt, waarin de Verenigde Staten zich krachtig profileerden als hegemoniale *trendsetter*. De ontvoogding van Centraal-Europa alsook het streven naar meer autonomie (jazelfs onafhankelijkheid) hebben het sovjetimperium verzwakt. De Golfoorlog heeft de machtspositie versterkt van de belijvingskrachten, zoals KGB en legerleiding. In de mislukte vredesdiplomatie wist Gorbatsjov zijn handen gebonden

²³ In juli 1990 haalde de FIS (*Front Islamique du Salut*) van Algerij, tegen de lijsten van FLN (*Front de Libération Nationale*), bij vrije gemeentelijke verkiezingen een meerderheid van stemmen.

²⁴ In een boeiende studie vergelijkt G. Kepel de recente religieuze heropleving in de drie godsdiensten van het boek, met name in de islam, in het jodaisme en in de charismatische bewegingen van het christendom. De verschraving van het sacrale, onder impuls van het modernisme laat de mens onvoldaan: hij leeft niet van brood alleen. Volgens hem is de religieuze inspiratie voor een betere wereld nu overal zichtbaar: "*L'aspiration à un monde meilleur change de registre; passe du domaine séculier à celui du religieux*" in G. Kepel, *La Revanche de Dieu*, Parijs, 1991.

omwille van de financiële afhankelijkheid van het Westen en door zijn militaire optreden in de Baltische staten.

In West-Europa hebben de verschillende landen duidelijk gekozen voor het eigen nationaal belang ten koste van de EG-cohesie. Groot-Brittannië gedraagt zich meer en meer als de 51ste staat van de Verenigde Staten. Na de gebruikelijke diplomatieke wazigheid, met een bezorgde blik naar de Maghreb-vrienden, sloot Frankrijk zich aan bij de militaire operatie. De Beneluxlanden, vanouds trouwe Atlantisten, weken geen duimbreed van de Amerikaanse beleidslijn, maar hielden een laag militair profiel. Duitsland had de handen vol met de absorptie van 17 miljoen broeders uit het Oosten en voelde zich ook wegens internationale verdragen beperkt in zijn actie. De gedachte van Europese samenhang heeft een zware deuk gekregen. De Natostructuur, die nog amper een jaar geleden in vraag werd gesteld, heeft door de Golfoorlog een krachtige nieuwe impuls gekregen. Dit kan wel een *requiem* betekenen voor de uitbouw van een geopolitiek zelfstandig Europa. Ons continent heeft zich getoond als een politiek onmondige en initiatiefloze satelliet. Van de instanties met gezag, heeft alleen het Vaticaan duidelijk stelling genomen tegen de militaire escalatie. Maar de morele stem van de paus vond weinig echo in de politieke partijen die zich christelijk noemen.

De militaire nederlaag van Irak toot de coalitie, vooral de Verenigde Staten, met de lauweren van de overwinning. Zij sturen aan op een *pax americana*. De diplomatieke onderhandelingen over de toekomstige ordening van de regio zijn reeds aan de gang. De sinds lang scheefgegroeide verhoudingen, evenals de voorafgaande falingen van lokale bewindslieden en de blunders van westerse mogendheden, zullen de partijen voor netelige problemen stellen. Tijdens de jongste decennia heeft de naakte macht er meermalen gezegevierd op het recht : bij de Israëlitische inpalming van Palestina, van Zuid-Libanon en van de Golan ; bij de Turkse bezetting van Cyprus ; bij de Syrische verovering van Noord- en Midden-Libanon ; bij de brutale overval van Irak op Koeweit.

Het herstel van de internationale rechtsorde betreft dus niet alleen de bevrijding van Koeweit maar ook de rechtzetting van de overige inbreuken. Hiermede is de kous echter nog niet af. De rechtsorde is wel een garant van internationale stabiliteit maar biedt geen vaste waarborg van billijkheid. Bij de verwachtingen van de islamitische massa gaat het vooral daarom. Deze billijkheid kan alleen nagestreefd worden door een coherente politiek en door een socio-economisch beleid van de bewindslieden in de regio, in samenwerking met de nu zegevierende mogendheden. De Iraakse bezetting van Koeweit

vervangen door een lokale, vanwege emirs-gedulde kolonisering van de Golfolievelden door de Verenigde Staten, zou op veel weerstand stuiten en het kruitvat niet ontladen.

De militaire nederlaag van Saddam Hoessein heeft verschillende haarden van verzet tegen het regime in het leven geroepen. Winnen deze aan kracht, dan kan mettertijd een machtsstrijd ontstaan, wat tot burgeroorlog kan leiden. Alles wijst erop dat de sji'itische meerderheid in het land alsook de Koerden niet passief zullen blijven.

In de VN-resoluties wordt van Irak ook vergoeding geëist voor de aangerichte oorlogsschade in Koeweit. Na de vernielingen ook nog een Carthaagse vrede opleggen aan Irak, waarbij het volk gedurende jaren moet opdraaien voor de wandaden van een tyran, is de kiemen leggen voor toekomstige tegenmacht. De blunders begaan bij het vredesverdrag van Versailles, dat in Duitsland ervaren werd als *Diktat*, hielpen Hitler aan de macht. Ook in Koeweit en in Saoedi-Arabië zal de nasleep van de Golfoorlog interne socio-politieke gisting verwekken. De archaïsche almacht van de sheiks en emirs is niet meer vrij van kritiek. De globale perspectivering van het Middenoosters vredesbeleid ligt evenwel buiten het bestek van deze situatieschets.

Tot besluit volgen hier enkele bedenkingen van economische en financiële aard. De financiering van de oorlogskosten en van de wederopbouw zullen kolossale bedragen vergen. De Golfstaten zullen enorme bedragen besteden aan geïmporteerde uitrustingsgoederen en aan technische bijstand. Vermoedelijk zal de verzwakte conjunctuur omslaan naar een verhoogde activiteitsgraad in de Verenigde Staten en in Groot-Brittannië. Ook op het continent zullen de door oorlogsvrees uitgestelde bestedingen hernemen.

In de naaste toekomst zal de vraag naar financieringskapitaal toenemen, zonder enige waarborg dat het internationale sparen evenredig stijgt. In vergelijking met 1989, ontvingen de OPEC-landen (met uitval van Koeweit en Irak) in het tweede semester van 1990 ongeveer 40 miljard dollar meer aan olierente omwille van de hogerbesproken, speculatieve prijsstijgingen. De olierente van 1990 (meerwaarde inclusief) gerealiseerd door Saoedi-Arabië zal integraal opgaan in de vergoeding van de coalitielegers. De hoge absorptielanden die sinds augustus 1990 meer pompten aan hogere prijzen (Iran, Libië, Nigeria) zullen de meerwaarde binnenlands besteden aan ontwikkelingsprojecten. De internationale kapitaalmarkt zal het dus tijdelijk moeten doen zonder insputting van olierente uit de Middenoosterse surpluslanden. Het heeft er alle schijn van dat Koeweit een deel van zijn buitenlandse beleggingen zal moeten te gelde maken om de

"bevrijdingslegers" te betalen en om de wederuitrusting te financieren. De capaciteit van Irak is grotendeels vernield. Het zal jaren van wederopbouw vergen, met of zonder Saddam Hoessein.

De financiering van de gestegen internationale kapitaalvraag (het kapitaaldeficit van Oost-Europa, van de Sovjetunie en van de Verenigde Staten, en nu ook van het Midden-Oosten) zal dus grotendeels op de schouders vallen van de twee koplopers inzake extern financieel surplus, met name Duitsland en Japan. Maar ook bij deze twee brokkelt het grote surplus stilaan af. Hoelang zullen deze economische reuzen, maar internationale politieke dwergen (geen van beide zetelen als permanent lid in de VN-veiligheidsraad), met deze gang van zaken genoeg nemen? Geopolitiek bedrijven, zoals de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk, zonder medezeggenschap van de medefinanciers, zou de atlantische vriendschap mettertijd kunnen vertroebelen. Vanouds wordt het principe gehuldigd dat alwie medefinanciert ook medezeggenschap heeft. Tot op zekere hoogte worden de kosten van de ingezette legers grotelijks betaald door anderen. Washington moet beseffen dat "*burden sharing*" ook rechten geeft aan de medefinanciers.

Ons vermoeden is dat de regulering tussen internationale vraag en aanbod van kapitaal zal ondersteund worden door de prijs- en volume politiek van aardolie: d.w.z. door de oliekransen ver open te draaien, met prijzen tussen 14 tot 16 dollar per vat. We hebben de vervlechting en de inverse prijsrelatie met de financiële markten geïllustreerd en verwachten een hieruitvolgende indexstijging in de aandelenbeurzen. De Verenigde Staten hebben nu genoeg spierkracht om de vlotte oliespuit te verkrijgen van Koeweit, de Verenigde Arabische Emiraten en eventueel ook van Saoedi-Arabië. Iran en Libië gaan waarschijnlijk dwarsliggen. Zij eisen een terugkeer naar staatsgereguleerde lange termijn contracten waarbij prijs en volume stabiel blijven, liefst op een niveau van 20 à 22 dollar per vat.

De Verenigde Staten en Groot-Brittannië hebben de financiering van de oliemarkten geïnitieerd en zullen de *spot price* mechanismen die zich afspelen in New York en Londen niet loslaten. De technologische en financiële parameters van de oliebevoorrading op lange termijn eisen prijzen van 20 tot 22 \$ per vat; om de *off shore* boringen van Schotland en de Noordzee rendabel te houden en om substitutie van olie, door andere vormen van energie, te stimuleren. Maar de verbruikersbelangen en de gefinancierde oliemarkten functioneren hoofdzakelijk op basis van korte termijn parameters. Fundamentele economische verhoudingen op middellange en op lange termijn komen er

niet bij te pas. Lage olieprijsen helpen wel de conjunctuur opliften in onze economie, maar er broedt een onontkoombaar groot probleem inzake energievoorziening op lange termijn.

Sinds het uitbreken van het Golfconflict heeft president Bush herhaaldelijk verwezen naar de noodzaak van een nieuwe wereldorde. Indien hiermede wordt bedoeld dat voortaan Washington zal oordelen over wie getraft wordt en wie niet op het internationale forum, evolueren we naar een willekeurige ordening die op geen enkel juridisch principe steunt en ook door de volkerenmoraal onaanvaardbaar is.

De geopolitieke geschiedenis leert dat de stabiliteit van het internationaal bestel beter wordt gewaarborgd indien overmacht ingeperkt wordt door tegenmacht. Door de verzwakking van de Sovjetunie zullen de Europese mogendheden (ondermeer Duitsland) en Japan deze rol moeten opnemen. Het is wel opmerkenswaardig dat de Europese Gemeenschap aan de Amerikaanse druk en de soms arrogante alleengang, met goed gevolg weerstaat inzake wisselkoersbeleid en ook in de GATT. De tijd is gekomen om deze mondigheid ook op geopolitiek vlak te tonen. De beste geopolitiek die de landen van ons continent kunnen bedrijven, bestaat erin de militaire ingrepen te vervangen door constructieve ontwikkelingsactie, met het nodige respect voor andermans cultuurwaarden.

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

- 1976 — 1. Louis BAECK, De inflatoire groeimachine. (uitgeput)
2. Paul DE GRAUWE, Theo PEETERS, De recente inflatie : een structureel of een monetair probleem ? (uitgeput)
- 1977 — 3. Karel TAVERNIER, Krachtlijnen voor een Belgisch stabilisatiebeleid. (uitgeput)
4. Paul DE GRAUWE, Korporatisme en werkloosheid, (uitgeput)
5. Paul VAN ROMPUY, Enkele structurele aspecten van de crisis. (uitgeput)
6. Louis BAECK, Naar een nieuwe groeicyclus met een ander groeipatroon.
- 1978 — 7. Louis BAECK, Politiek verantwoordelijk handelen en socio-economisch optimum. (uitgeput)
8. Paul DE GRAUWE, Bureaukratische controle en het economisch systeem.
9. Paul VAN ROMPUY, Guido DE BRUYNE, De regionalisatie economisch bekeken. (uitgeput)
10. Louis BAECK, De nieuwe internationale economische orde en haar kritische tegenhangers. (uitgeput)
11. Theo PEETERS, Economisch federalisme : lessen uit het buitenland.
12. Dirk HEREMANS, Economische autonomie en economische unie, krachtlijnen voor een duurzame oplossing.
- 1979 — 13. Paul DE GRAUWE, Arbeidsduurvermindering en tewerkstelling.
14. Economisch Federalisme. (uitgeput)
Deel I : Financiële middelen en herverdeling, Paul VAN ROMPUY, Albert VERHEIRSTRAETEN, Regionale Herverdelings- en Financieringsstromen.
Theo PEETERS, Financiële middelenvoorziening voor gemeenschappen en gewesten.
15. Economisch Federalisme.
Deel II : Organisatie en bevoegdheden, Dirk HEREMANS, Verkaveling van bevoegdheden en economische unie.
Vic VAN ROMPUY, Economisch stelsel en verdeling van bevoegdheden.
- 1980 — 16. Guy CLEMER, Karel TAVERNIER : Tewerkstelling en inkomensmatiging in België : een onvermijdelijke keuze.
17. Louis BAECK, Lokomotief strategie : met stoom uit de Eurovalutamarkt. (uitgeput)
18. Michel DOMBRECHT, Theo PEETERS, Sanering van de overheidsfinanciën : gevaarlijk of onvermijdelijk ?
- 1981 — 19. Paul DE GRAUWE, Marcia DE WACHTER, Produktie, tewerkstelling en verdeling. Een neo-liberale benadering.

20. Louis BAECK, De jaren tachtig in perspectief. (uitgeput)
 21. Paul VAN ROMPUY, Patrick VAN CAYSEELE, Raming van de geregionaliseerde lopende rekening van de overheid in 1979.
- 1981 — 22. Paul DE GRAUWE, Loonkosten, energiekosten en kapitaalkosten. België gedurende 1970-1980. (uitgeput)
23. Frans SPINNEWYN, Een verzekeringstechnische benadering van de werkloosheidsverzekering.
- 1982 — 24. Louis BAECK, Herstelbeleid, vroeger en nu.
25. Paul DE GRAUWE, Marc JANSSENS, Aanbodeconomische effecten van de belastingdruk in België.
- 1983 — 26. Paul DE GRAUWE, Guy VERFAILLE, Linkse en rechtse gezondheidssindicatoren van de Belgische Economie.
27. Louis BAECK, Hoe de crisis ombuigen. (uitgeput)
 28. Paul VAN ROMPUY, Maatschappelijke keuze en economische crisis.
 29. Vic VAN ROMPUY, Erik SCHOKKAERT, Begrotingstekorten, Rente-lasten en Openbare schulden in België. Een kijk op halflange termijn.
- 1984 — 30. Dirk HEREMANS, Hans GEEROMS, Marktsector en budgetsector in België. Grenzen aan het overheidsbeslag ?
31. Paul DE GRAUWE, Guy VERFAILLE, Zijn de rentelasten van de overheidsschuld ondraaglijk geworden ?
- 1985 — 32. Louis BAECK, De wonderbare wereld van de economische paradigma's. (uitgeput)
33. Paul VAN ROMPUY, Solidariteitsmechanismen in federale staten.
 34. Louis BAECK, De V.S. en de E.G. : vergelijking op lange termijn.
 35. Louis BAECK, Het economisch denken in het Spanje van de 16e en 17e eeuw.
 36. Guido DE BRUYNE, Paul DE GRAUWE, Herverdeling van het werk en makro-economisch evenwicht.
 37. Paul VAN ROMPUY, Arbeidsmarktflexibiliteit en werkloosheid.
- 1987 — 38. Paul DE GRAUWE, Anne FREMAULT, Micro- en macro-economische effectiviteit van de Belgische prijsreglementering.
39. Louis BAECK, Kentering in de westerse economie.
 40. Johan MORTELMANS, Erik SCHOKKAERT, Lode BERLAGE, Robert VERTONGHEN, De economische wenselijkheid van een snelspoorverbinding door België.
 41. Louis BAECK, De aandelenbeurzen, 1982-87 : het lustrum van de stier.
 42. Lode BERLAGE, Dirk TERWEDUWE, Grondstoffenuitvoer van ontwikkelingslanden : machtsmiddel of struikelblok ?
- 1988 — 43. Louis BAECK, De westerse economie na de krach. (uitgeput)
44. Filip ABRAHAM, Nationale vakbonden, interprofessionele loonakkoorden en economische politiek.

45. Paul VAN ROMPUY, m.m.v. Valentijn BILSEN, 10 jaar financiële stromen tussen de gewesten in België.
46. Dirk HEREMANS, Bevoegdheidsverdeling en economische autonomie. De staatshervorming in het licht van 1992.
47. Wim MOESEN, Dirk HEREMANS, Paul VAN ROMPUY, Mark EYSKENS, Bedenkingen bij de nieuwe financieringsvoorstellen voor gewesten en gemeenschappen.
48. Vic VAN ROMPUY, Overheidstekort, overheidsschuld en economische welvaart. Toepassing op België 1947-1988.
- 1989 — 49. Lodewijk BERLAGE, België en de schulden van de Afrikaanse lage inkomenslanden.
50. Jacques DREZE, Schuld en coöperatie in de mondiale economie.
51. Paul DE GRAUWE, Milieuvriendelijke groei : utopie of werkelijkheid ?
- 1990 — 52. Paul VAN ROMPUY, Europese ankerpunten voor het belgisch begrotingsbeleid.
53. Louis BAECK, De jaren '90 : een Europees decennium.
54. Paul DE GRAUWE, Stef PROOST, Erik SCHOKKAERT, Denise VAN REGEMORTER, Het milieubeleid in Vlaanderen. Een economische visie.
55. Paul DE GRAUWE, Wim VANHAVERBEKE, Competitiviteit, oliecrisis en loonindexering.
56. Wim MOESEN, Begrotingen, beleid en beheer. Over de besparingsvoorstellen, wat ze zijn en wat ze niet zijn.
- 1991 — 57. D. HEREMANS, M. DE BROECK, Overheidsschuld en financiële markten in de branding.